

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Факультет міжнародних відносин
Кафедра країнознавства

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: «Відносини Косова та Європейського Союзу»

Виконав студент VI курсу, групи МКр-2
спеціальності 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії,
ОПП «Країнознавство»
Бойко Олег Олегович

Керівник – кандидат історичних наук, доцент
Рудько Сергій Олексійович
Рецензент – _____

Острог, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. РЕТРОСПЕКТИВА ВІДНОСИН КОСОВО ЄС.....	8
1.1. Історичні передумови виникнення Косовського питання.....	8
1.2. Посередництво ЄС у переговорному процесі до 2013 року.....	16
1.3. Роль ЄС у формуванні договірної-правової бази та переговорному процесі до 2020 року.....	27
Висновки до 1 розділу.....	36
РОЗДІЛ 2. ВІДНОСИНИ КОСОВО-ЄС У 2020 РОЦІ	37
2.1. Загальні принципи політики країн-членів ЄС, що не визнають незалежності Косова	37
2.2. Дорожня карта ЄС.....	46
Висновки до 2 розділу.....	55
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ У ВІДНОСИНАХ МІЖ КОСОВОМ ТА ЄС.....	56
3.1. Прогрес та реалізація дорожньої карти в рамках SAA.....	56
3.2. Перспективи вступу Косова до ЄС та можливості нормалізації відносин на Західних Балканах	64
Висновки до 3 розділу.....	75
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	78

ВСТУП

Відносини Косова та Європейського Союзу, що офіційно почалися у 2008 році, є, деякою мірою, унікальним процесом на порядку денному якого стоїть питання вступу Косова до цього блоку. Враховуючи специфіку відносин Європейського Союзу з Сербією та Косово, що входять в план розширення опублікованого 2018 року, розгляд та аналіз зазначених відносин важливий для розуміння сучасних інтеграційних процесів.

Звертаючи увагу на договірну базу підписану з 2008 року між Косовом та Європейським Союзом, а також між Сербією та Європейським Союзом, національна політика Косова спрямована на поступову інтеграцію з низки важливих питань. Ці питання містять, але не обмежуються політичними, правовими, соціальними та економічними питаннями з Європейським Союзом, що мають на меті підготувати Косово до можливого претендування на членство в цьому блоці. Саме тому, відносини між Косовом та Європейським Союзом інколи називають прецедентом, враховуючи відмінні позиції щодо визнання Косова серед різних країн-членів Європейського Союзу.

Актуальність дослідження теми полягає в аналізі договірно-правової бази між Косовом та Європейським Союзом. Також, відносини між Косовом та Європейським Союзом, враховуючи відмінні позиції серед країн-членів Європейського Союзу, є актуальними для дослідження з перспективи огляду інтеграційних процесів у регіоні Західних Балкан.

Аналіз стану наукової розробки проблеми полягає в огляді наявних академічних робіт та досліджень на тему інтеграційних процесів на західних Балканах. В цьому контексті, варто згадати останні дослідження та аналітичні статті, на які робиться особливий акцент цього дослідження. А саме дослідження Д. Долі [32], Н. Незая [68] та А. Переза [70] включені в роботу для аналізу нових тенденцій в дослідженні інтеграційних процесів на західних Балканах. Враховуючи те, що наявні україномовні дослідження в основному базуються на прогнозуванні, в даному дослідженні більший

акцент було поставлено на використанні англомовної літератури. З тієї ж перспективи, був проведений детальний аналіз договірно-правової бази, яка часто не акцентується в інших дослідженнях. Дослідження включає аналіз джерел, великою мірою тих, що стосуються відносин Косово-ЄС. А саме, було розглянуто договірно-правову базу, що включаю в себе SAA угоди ЄС з Косово та Сербією [14, 15] та огляд прийнятих угод протягом 2008 до 2020 включно [1, 2, 3, 6]. Варто також підкреслити, що проблематика відмінностей політики різних країн-членів ЄС великою мірою досліджувалася І. Армаколасом та Д. Кер-Ліндсеєм [22, 23]. Великим вкладом в наукову розробки даної теми також варто відзначити роботи П. Елсувеге [36], де широко розглядається та аналізується специфіка SAA між ЄС та Косово. Іншими ключовими роботами на тему відносин ЄС та Косово в сфері інтеграційних процесів є дослідження Д. Гоксха [46], С. Ропера [76], Р. Зупанчича та Н. Педжича [94]. Інкорпорація цих контроверсійних аспектів та новіших статей та книг на тему дослідження дозволяє зробити вклад у стан розробки проблеми.

Мета роботи – дослідити відносини між Косовом та Європейським Союзом на рівні договірно-правової бази, враховуючи регіональний інтеграційний вимір та позицію Сербії.

Для досягнення мети було поставлено такі **наукові завдання**:

- окреслити характер відносин між Косовом та Європейським Союзом у різних хронологічних етапах;
- проаналізувати політику Європейського Союзу щодо Косова;
- розглянути ключові відмінності в офіційних позиціях щодо визнання та інтеграції Косова серед країн-членів Європейського Союзу;
- описати можливі сценарії розвитку відносин між Косовом та Європейським Союзом
- розглянути відносини між Косовом та Європейським Союзом враховуючи інтеграційні процеси у Західних Балканах
- охарактеризувати договірно-правову базу у відносинах Косова та

Європейського Союзу;

- описати роль Сербії та можливі сценарії інтеграційних процесів.

Об'єктом дослідження є регіональний вимір інтеграційних процесів в Західних Балканах та можливість вступу Косова до Європейського Союзу.

Предметом дослідження є аналіз відносин Косова та Європейського Союзу.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися різноманітні **методи дослідження**, включаючи аналіз, історичний та метод узагальнення. Аналіз використовується для надання інформації щодо відносин між Косово та ЄС та опису специфіки теми. Цей метод також є ключовим для підбиття підсумків та окреслення проблематики проблеми. В свою чергу, історичний метод використовується для проведення історичного огляду проблеми та аналізу першопричин наявних проблем між Косово та Сербією. Метод узагальнення використовується для підбиття підсумків та порівняння відносин Косово-ЄС з іншими країнами, що стали країнами-членами ЄС.

Хронологічні рамки дослідження. Дослідження базується на проголошенні незалежності Косова, водночас пояснюючи етноконфесійну проблематику предмету в історичному екскурсі в першому розділі.

Географічні рамки дослідження Дане дослідження розглядає регіон західних Балкан.

Аналіз джерельної бази. Джерельну базу дослідження складає низка документів підписаних між Косово та ЄС, Косово та Сербією та Сербією та ЄС. Великою мірою, джерельна база містить документацію та формативні акти підписані між переліченими вище країнами та міжнародними організаціями. А саме, дане дослідження аналізує угоди SAA підписані між Косово і ЄС та Сербією і ЄС [14, 15], розглядає зміст пунктів ЄПР [6] та оглядає документи, що окреслюють складові фінансової допомоги ЄС [1, 16]. Також, дане дослідження аналізує огляди Європейської Комісії та Європейської Ради щодо виконання Косовом SAA та ЄПР [2, 3, 5, 9]. Зазначена джерельна база фактично є основою договірно-правової бази між

ЄС та Косово, в той ж самий час будучи дорожньою картою для поглиблення інтеграційних процесів на Західних Балканах. Саме тому, це дослідження розглядає всю наявну документацію для подальшого аналізу виконання вимог цих угод та надання незалежної оцінки щодо прогресу Косова та Сербії в інтеграційних процесах ЄС.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані у дослідженні теоретичні положення та висновки можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій сфері: як підґрунтя для подальшого дослідження відносин між Косовом та Європейським Союзом;
- у правотворчій сфері: при розробці та доповненні наявної договірно-правової бази;
- у навчальному процесі: положення та висновки наукової роботи можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних посібників, а також як допоміжний матеріал для подальших наукових досліджень із зазначеної проблематики.

Новизна отриманих результатів полягає в детальному аналізі договірно-правової бази та специфіці офіційних відносин між Косовом та Європейським Союзом. Дане дослідження також аналізує контекст відносин між Косовом та країнами-членами Європейського Союзу, що не визнають незалежності Косова. Практична новизна роботи також полягає в тому, що дослідження також розглядає проблематику відносин у 2020 році, водночас даючи оцінку кадровій політиці Європейського Союзу та роблячи прогнози щодо можливостей поглиблення інтеграційних процесів в регіоні західних Балкан.

Практична апробація складається з однієї статті «Відносини Косово та Сербії у 2018 році: Політичний аспект», що була опублікована в Студентських Наукових Записках, Серія «Країнознавство і міжнародний туризм», Випуск 5, Видавництво Національного університету «Острозька Академія», 2019, С. 5-15.

Структура та обсяг дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу та трьох розділів. Перший розділ складається з трьох підрозділів, коли другий та третій розділ складається з двох підрозділів. Також робота містить висновки та список використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1

РЕТРОСПЕКТИВА ВІДНОСИН КОСОВО-ЄС

1.1. Історичні передумови виникнення Косовського питання

Для кращого розуміння ситуації, що склалась навколо частково визнаного Косова, необхідно детальніше зануритися в історію регіону. Однією з основних складових конфлікту, що виник між центральним урядом у Белграді та самопроголошеним парламентом у Приштині стала корінна етноконфесійна відмінність населення краю від Сербії. Така ситуація, звісно ж, не є винятковою для Балкан у цілому, відомих своїм етноконфесійним різноманіттям. Аргументація обох сторін охоплює широкий і неоднозначний тезис про споконвічну належність землі одній чи іншій стороні. Так, сербська сторона непримінно апелюватиме до Косового Поля, Пецького архієпископства та до історичної ролі земель, що входять до складу нинішнього Косова, у створенні Сербської державності, а у свою ж чергу, прихильники незалежності краю наведуть у приклад дані про етнічний склад населення щонайменше за останні сто років, називаючи Косово прикладом окупації етнічної території [55]. Насправді, частку правди можна віднайти в обох твердженнях. І дійсно, етнічний склад населення краю видозмінився щонайменше декілька разів за кілька останніх століть. Аби уникнути доволі неоднозначного питання щодо албанського походження, вважатимемо початковою датою історичного екскурсу XI століття – дату перших згадок появи албанського етносу у районі сучасного міста Дуррес, Албанія, у візантійських джерелах [20, 56].

У період найбільшого розквіту Сербського Королівства на фоні занепаду Візантійської імперії у XIV столітті, більша частина територій проживання сербів, боснійців та албанців об'єднуються під сербською короною. Наступним дійсно важливим етапом для розуміння косовсько-сербських відносин стає поява на карті регіону нового гравця – Османської

імперії. У 1389 році відбувається битва на Косовому Полі, яка, по-перше, вирішує долю регіону на декілька наступних століть, по-друге, лягає в основу сербської національної ідентичності, завдяки значній міфологізації в епоху романтизму та становлення сербської національної держави [90, 39]. У цей же період формується сакралізація Косова як легендарної сербської землі, символу боротьби сербського народу за свободу та незалежність, чому також сприяє поява Пецького патріархату [47, 9]. Печ – місто на північному заході Косова, яке є одним з історичних центрів сербського православ'я. До речі, існує чимало свідчень про те, що на боці сербів воювали й інші народи Західних Балкан, зокрема албанські загони.

Сербія повертає контроль над землями Косова у 1912 році, а у 1918 році Косово входить до складу Королівства Сербів, Хорватів та Словенців (КСХС). Так, приєднання землі Косова виявилось непростим завданням для Белграда: качаки (повстанський рух, який складався із мусульман, здебільшого албанців за походженням) чинив значний спротив урядовій адміністрації. Партизанські виступи 1910-х років стали першим серйозним міжетнічним конфліктом між сербами та албанцями-косоварами у регіоні. У момент приєднання Косова і Метохії більшість населення регіону складали албанці, що підтверджується як османськими джерелами, так і європейськими публікаціями, і, згодом і першим переписом населення у КСХС, яке відбулося у 1921 році [17, 248]. Беручи до уваги значні зміни у етнографічному складі краю, а також перші протистояння етнічних албанців із центральним урядом, на думку автора, саме міжвоєнний період часом кінцевого формування історичних передумов для виникнення майбутньої етнічної кризи.

Відповідно до внутрішнього адміністративно-територіального поділу територія КСХС на початку 20-х років за типом державного устрою більше нагадувала унітарну державу, яка складалася з рівноправних та рівнозначних областей. У цей момент була створена Косовська область зі столицею у Приштині, яка ігнорувала етнічний склад населення. Тодішня Косовська

область мало чим нагадувала сьогоденне Косово. Ближче до кінця 20-х років внаслідок адміністративно-територіальної реформи, у рамках перетворення КСХС у Королівство Югославія, територія сучасного Косова опинилась розділеною між трьома територіальними одиницями у складі держави. Так, територія була порівну поділена між Зетинською, Вардарською та Нішськими бановинами (бановина – назва адміністративно-територіальної одиниці у КСХС), що нашттовхує на думку про цілеспрямоване ігнорування албанського питання на території Косова з боку центральної влади у Белграді. Новий поділ держави передбачав такий розклад сил, при якому етнічні албанці не становили би більшості у жодній із новостворених одиниць.

У 30-х роках уряд Югославії вчинив декілька спроб штучно зменшити кількість албанців у південній Сербії. Так, урядом Югославії була прийнята рішення про колонізацію Косова шляхом заохочення переселення етнічних сербів та чорногорців на територію Косова. Щодо албанців, то тут, у свою чергу, уряд стимулював масове переселення міграції албанських сімей у Туреччину, а відповідно до договору, укладеного між Белградом та Анкарою у 1938 Югославія зобов'язувалася доплачувати турецькій стороні за кожен із 40 тисяч албанських сімей, які були виселені у Туреччину протягом наступних десяти років.

Попри значні спроби змінити етноконфесійну карту Косова і Метохії, уряд Югославії зазнав значної невдачі. По-перше, народжуваність в албанських громадах значно переважала народжуваність у сербських. По-друге, значні зміни у склад населення регіону були внесені протягом Другої Світової війни [17, 142-143]. Під час нацистської окупації, значна частина Косова була окупована колабораціоністським державним утворенням під фактичним керівництвом країн Осі, так званої «Великої Албанії» [81, 85]. За часи Другої світової війни склад населення ще більше змінився. Відповідно до політики, яка проводилася Тираною, етнічні серби та чорногорці признавалися колоністами, незалежно від того коли жителі потрапили у край.

Землі ж, що у свою чергу пустували, займалися переселенцями із території сучасної Албанії. За різними даними, за цей період чисельність слов'янського населення Косова і Метохії скоротилася щонайменше на 100 тисяч (за даними окремих джерел до 400 тисяч), а чисельність албанського збільшилася щонайменше на 50 [86].

Враховуючи дві вищезазвані хвилі міграції, демографічний склад Косова змінився, але не радикально. Згідно з даними перепису населення, який відбувся через 3 роки після закінчення Другої світової війни, албанці становили абсолютну більшість населення, при тому сумарна кількість слов'янського населення не перевищувала 30% населення краю. У 1945 році, враховуючи погіршення відносин між албанською меншістю у Югославії та слов'янською більшістю, було прийняте рішення про надання Косову особливого статусу під назвою Автономна Область Косова і Метохії, яка на правах автономної території входила до складу Народної Республіки Сербії, яка була однією з шести республік у складі Соціалістичної Федеральної Республіки Югославія (надалі СФРЮ) [18]. При тому, протягом майже 20 років коло повноважень, отримане місцевою владою було меншим ніж коло повноважень іншої адміністративно-територіальної одиниці у складі Сербії – Воєводини [69, 112]. Попри певний ряд поступок, такі як надання можливості отримання початкової та середньої освіти албанською та розширення кола повноважень місцевої влади, на які пішов центральний уряд, все ж, не всі вимоги косоварів були реалізовані.

Автономія регіону була значно розширена спочатку у 1963, а потім і у 1968. Так, у 1968 році назва регіону була замінена на Соціалістичний Автономний Край Косово, а край отримав однаковий ступінь автономності з Воєводиною разом із прийняттям у Югославії нової конституції у 1974 році.[60, 2] Так, Косово отримало власну конституцію, представників усіх трьох гілок влади, у тому числі парламент та президент, та отримала спеціального представника із правом вето у Президіумі СФРЮ, що фактично майже зрівняло республіку Косово з Сербією по рівню повноважень на

федеральному рівні. Албанська мова була урівняна у статусі із державною на той момент сербо-хорватською, а для надання можливості отримання вищої освіти албанською мовою був відкритий Приштинський університет [25, 296].

Високий рівень повноважень, отриманий автономним краєм зумів дещо знизити високий градус міжетнічного протистояння, який з'явився у регіоні за останні десятиліття. Втім, враховуючи специфіку державного режиму СФРЮ, смерть Й. Тіта, який фактично одноосібно керував Югославією протягом майже 30 років, у 1980 році призвела до певного переполоху серед політичних еліт. Так, на фоні періоду невизначеності майбутнього державної політики, серед косоварських еліт знову пролунали заклики до надання Косову статусу сьомої повноправної республіки СФРЮ на рівні з Сербією або Македонією. На фоні активізації місцевих еліт, у 1981 році відбуваються масові студентські демонстрації, які й надалі будуть проігноровані центральним урядом. У тому ж 1981 році значно активізується місцевий сепаратистський націоналістичний рух, прояви якого жорстко придушуються представниками влади, проти демонстрантів застосовується армія Югославії. Етнічна напруга у регіоні знову росте, що призводить до росту насилля та до ще більшої міграції сербомовного населення на північ [48].

У 1986 році до влади у Сербській Республіці фактично приходять С. Мілошевич [84]. У 1989 році під час святкування 600-ої річниці битва на Косовому Полі, С. Мілошевич оголошує Газиместанську промову, яка значно підігріває націоналістичні настрої у сербів та дозволяє політику отримати популярність серед сербських націоналістів. У свою ж чергу, албанці регіону реагують як на промову, так і на святкування доволі болюче, різко критикуючи політика. У 1990 на території Сербії проходить конституційний референдум, за результатами якого Воеводина та Косово втрачають статус Соціалістичних Республік та повертаються до статусу Автономних Країв, як до 1968 року. Зокрема, Косово повертається до статусу Автономного Краю

Косова і Метохії.

Зниження рівня повноважень на місцях призвело до низки процесів, кожен із яких посилював напругу у регіоні. Внаслідок переходу державних компаній під керування Сербської Республіки, багато етнічних албанців втрачають свої робочі міста. Значних змін зазнала й освітня система. Доля албанської мови у середній ланці освіти значно зменшується, а вища освіта повністю переводиться на сербську мову. У момент вступу в дію нової конституції, за якою Косово позбавляється значної частки своїх повноважень, керівництво Республіки проголошує найвищий рівень небезпеки, тим самим фактично саботуючи розпорядження Белграду. У 1991 році на території Косова проходить несанкціонований референдум про незалежність краю, де 99% при явці 87% (мова йде про албанське населення) проголосувало за незалежність Косова [53]; а роком пізніше, у 1992, несанкціоновані президентські вибори, які призводять до фактичного двовладдя у регіоні та приводять до влади самопроголошеної Республіки Косово Ібрагіма Ругову.

Всупереч пропаганді ненасильницьких методів спротиву самопроголошеною владою, рух за незалежність Косова починає радикалізуватися на місцях. У 1996 році значно активізується діяльність Армія Визволення Косова (АВК), яка починає вести активну партизанську та терористичну діяльність як на території Косова, так і у сусідніх з Косовом районах. Починаючи з 1996 року, напруга між етнічними албанцями та сербами у регіоні починає вилитися у поодинокі збройні протистояння. У відповідь на діяльність АВК, у регіонах проживання етнічних сербів також створюються парамілітарні загони. У 90-их роках, варто зазначити, у регіон прибуває ще деяка кількість сербських сімей, які переїжджають у Косово та Метохію з території Боснії та Герцеговини й Хорватії. На середину 90-их років, у регіоні встановилася така картина: абсолютну більшість населення у майже всіх районах (за виключенням північного Косова та окремих районів) становлять етнічні албанці. Десятиліття етнічної напруги призводять до

значної мобілізації націоналістичних рухів з обох сторін, а у самому регіоні фактично існує ситуація двовладдя. Саме у такому стані регіон підходить до 1998 року.

У лютому 1998 року фактично починається війна. Так, окремі загони АВК проголошують початок війни за визволення Косова, на що сербські сили реагують негайно. Сутички відбуваються протягом усього року, а у квітні на території Сербії відбувається референдум, на який виноситься питання присутності міжнародного контингенту для вирішення косовської кризи. За результатами референдуму, майже 95% учасників висловились проти міжнародного втручання [78]. Так, перша половина року відзначилася більшим успіхом просербських сил, які призвели до етнічних чисток албанського населення. Сербські сили були залучені у багатьох військових злочинах, серед яких масові етнічні чистки, цілеспрямоване знищення культурного спадку, та розгорнута масова кампанія проти мечетей на території Косова і Метохії. Наслідком агресивних дій Белграду стала вимушена міграція етнічних албанців та значні втрати як серед бійців АВК, так і серед цивільних. За різними даними від 400 до 800 тисяч албанців були змушені покинути територію Косова та мігрувати на територію Албанії та Північної Македонії [12].

Станом на квітень 1999 року, Югославські сили звільнили більшу частину Косова, фактично вийшовши на офіційну лінію розмежування між Югославією та Албанією. Югославія продовжила б наступ на позиції Косовських сепаратистів навіть не зважаючи на помітний партизанський спротив місцевих албанців, якби не інтервенція міжнародних сил (насамперед НАТО), які повернули владу у регіоні у руки самопроголошених албанських органів влади. Літом, коли влада у регіоні була повністю повернута етнічним албанцям, розпочався масовий відтік слов'янського населення у Сербію. Так, після початку інтервенції міжнародних сил, від 100 до 200 тисяч етнічних сербів та чорногорців покинули територію Косова і Метохії [59].

Сили для Косова, або ж загальноприйняті KFOR (КФОР), приступили до регуляції конфлікту у 1999 році. До складу сил входив воєнний контингент із різних країн, включаючи країни-члени НАТО, Україну та РФ [11]. У 2001 році фактично при посередництві міжнародних сил у краї була прийнята тимчасова конституція, а на проміжку між 2000 та 2008 роками, у краї відбулася низка як місцевих, так і парламентських виборів, які закріпили домінуючий статус проалбанських сил. Фактично, перший раунд переговорів між Сербією, Косовом та міжнародною спільнотою відбувся ще у 2005 році, хоча певних домовленостей не було досягнуто до першої половини 2010-их років. Військовий контингент був присутнім у Косові аж до моменту одностороннього проголошення Республікою Косово незалежності 17 лютого 2008 року.

Таким чином, Косовська проблема не є новою. Передумови для виникнення конфлікту на території нинішнього Косова розвивалися протягом багатьох століть, а події ХХ сторіччя, особливо коли йдеться про його другу половину є всього лиш закономірним продовженням етнічних проблем регіону, які виникли усередині попереднього тисячоліття та були сформовані в момент формування на Балканському півострові національних держав. Аналіз історичних даних співіснування сербів та албанців протягом останніх двох століть у поєднанні з історією розпаду Югославії тільки підкріплює переконання в етноконфесійній сутності конфлікту, що загострився на фоні політичної нестабільності у регіоні. Різниця, що історично сформувалася між двома етносами, у поєднанні із сакралізацією образу регіону у національних міфах по обидві сторони призвели до значних проявів жорстокості та нетерпимості, що стало причиною високої смертності протягом конфлікту та значно ускладнило, а місцями й унеможливило переговорний процес після закінчення гострої фази протистояння.

1.2. Посередництво ЄС у переговорному процесі до 2013 року.

Хоча юридично Косово й стало незалежним державним утворенням лише у 2008 році, все ж відносини, у тому числі тристоронні між Приштиною, Белградом та Брюсселем почали встановлюватися значно раніше ніж у 2008 році. Відносини між Косовом та Європейським Союзом мають більш комплексну та складну історію ніж то може здатися на перший погляд. Так, фактичним початком відносин можна вважати кінець 1980-их років, коли на фоні загальної дестабілізації ситуації на Західних Балканах і початку процесу розвалу Югославії, регіональна адміністрація колишнього Автономного Краю Косово, у відповідь на спробу значно звужити коло повноважень регіональної влади за результатами референдуму 1989 року, вдалася до перших спроб зміни статусу краю та проголошення Косова окремою республікою у складі Югославії. Починаючи з 1990 року, коли конфлікт у Косові перейшов до активної фази, що призвела до важкої гуманітарної кризи, ЄС починає взаємодіяти з самопроголошеною владою Косова шляхом застосування політичних інструментів, направлених на регулювання соціально-економічних труднощів, які виникли у регіоні [49].

У свою чергу, початком відносин між ЄС та Косовом де-юре варто вважати кінець 1990-х років, коли у відповідь на перші спроби регіональним парламентом у Приштині проголосити незалежність краю від Белграда, Брюссель починає діяти відповідно до «Керівних принципів ЄС щодо визнання нових держав у Східній Європі та Радянському Союзі» від 16 грудня 1991 року, застосовуючи до самопроголошеної влади окремі вищезазначені рестрикції, тим самим фактично починаючи процес визнання Косовської суверенності. Хоч ЄС і веде фактичні переговори з окремими членами косовської адміністрації, все ж, ні одна країна ЄС юридично не признає Косово незалежною державою до 2008 року. Надалі, принцип визнання Косова буде змінений із колективного на принцип індивідуального признання/непризнання, про що йтиметься у наступних розділах [57, 4].

Загалом, відносини між Косовом та ЄС доцільно розділяти на два конкретні періоди: відносини, що вибудовувалися між сторонами до моменту проголошення незалежності у лютому 2008 року, та, відносини, що будувалися сторонами після проголошення незалежності. Звісно, такий поділ є умовним, адже у період до 2008 року фактичний статус Косова неодноразово змінювався. Так, стратегія, застосовувана Європейським Союзом для врегулювання ситуації на Західних Балканах значно відрізнялася протягом періоду від другої половини 80-х років до 2008 року.

Якщо в кінці 80-х та на початку 90-х років, Косово здебільшого згадувалося в загальному контексті серії міжетнічних та міжконфесійних конфліктів, що виникли у результаті розвалу Югославії, то після початку війни в Косові у 1998-1999 роках, на фоні відносного спокою в інших проблемних регіонах Західних Балкан, центр уваги змістився у напрямку Приштини. Після заморозки конфлікту у 1999 році, ЄС приступило як до вирішення гуманітарної кризи та важкої економічної ситуації у регіоні Косова і Метохії в цілому, так і до розробки плану майбутнього діалогу між центральним урядом у Белграді та регіональною владою в Приштині, що фактично і визначило формат майбутнього діалогу. У свою ж чергу, такий формат поділу на два періоди все ж здається доцільним, адже момент проголошення незалежності змінив окремі юридичні аспекти підходу до проблеми з боку Європейського Союзу, формально визначивши алгоритм подальших дій. [35]

Все ж, оскільки йдеться в першу чергу про відносини між Косовом та ЄС, то, на думку автора, варто привести більш детальну хронологію. Чітку хронологію до 2008 року провести дещо простіше, оскільки десятиліття з 1998 до 2008 років фактично стало кінцевим етапом у розпаді колишньої Югославії. Варто розглядати відносини між Приштиною та Брюсселем враховуючи відносини обох сторін з Белградом, а також загальний контекст, у якому велися спроби перших переговорів між сторонами за посередництвом ЄС.

До кінця 90-их років ЄС дотримувався політики невтручання в етноконфесійний конфлікт напряму, сприяв вирішенню гуманітарної та економічної кризи у Косові, засуджуючи насильницькі дії з обох сторін та закликаючи до мирних методів врегулювання конфлікту в цілому. Брюссель здебільшого бере участь у конфлікті у ролі спостерігача у 90-их роках, а уже у 1999-2001 рр. країни-члени ЄС починають брати участь у миротворчій місії у Косово у зв'язку з різким загостренням ситуації, що призвело до початку так званої Косовської війни. Так, більшу частину КФОР формують саме військові контингенти із європейських країн, насамперед із Німеччини, Великобританії та Італії [56]. ЄС та ООН створюють правові основи для створення державних інститутів у молодій республіці, а також значно сприяють затвердженню першого проекту конституції Косова та допомагає у проведенні регіональних виборів, що фактично закладає основи косоварської державності [72].

У наступні роки, а саме у 2002-2003 ЄС бере безпосередню участь у переформатуванні Союзної Республіки Югославія у Сербію і Чорногорію. ЄС фактично стає арбітром та посередником у проведенні діалогу між сторонами під час переговорного процесу, а уже через два роки, у 2005, відбуваються перші невдалі спроби влаштування діалогу між Приштиною та Белградом, а також спроби вирішення конфлікту на міжнародних майданчиках. Оскільки водночас вирішується доля двох колишніх Югославських республік, варто зробити невеликий відступ щодо відносин Брюсселю та Подгориці. ЄС значно допомагає як Чорногорії в отриманні незалежності від Сербії, так і Сербії з визнанням на дипломатичному рівні. Допомога ЄС в першу чергу вилилась на рівні влаштування діалогу, але в наслідку, призвело до вчинення прямого впливу на відносини між сторонами та сприяння проведенню референдуму про незалежність Чорногорії [85].

Така своєрідна згадка про Чорногорію у контексті Косовського питання є доцільною, адже між двома молодими республіками багато спільного. При тому, йдеться не тільки про те, що фактично ми говоримо про

дві наймолодші республіки Європи, схожі за площею, кількістю населення та загальним історичним підтекстом, але й сам шлях отримання незалежності. Все ж, є й певні відмінності: Чорногорія ніколи не мала гострих етнічних конфліктів із Сербією, що і призвело до того, що реакція сербської сторони на спробу проголосити незалежність була значно м'якшою. Таким чином, ЄС спробувала повністю урегулювати потенційний міжетнічний конфлікт ще навіть до його початку, постійно залишаючись у правовому полі, і варто відзначити, спроба виявилась успішною. Мирне розв'язання чорногорського питання є частково заслугою саме Європейського Союзу.

Євросоюзом за аналогією було прийнято комплекс доволі схожих за певними зовнішніми ознаками дій щодо Косова. Ключовим, у питанні отримання незалежності Чорногорією стало перетворення Союзної Республіки Югославії у фактично нежиттєспроможну федерацію, яка призвела до незалежності Чорногорії, яку Сербія не могла зустріти інакше ніж схвально [65]. Після отримання Подгорицею незалежності, аналогічний алгоритм дій застосовується стосовно Косова. Спочатку, у 2006 році, ЄС пропонує інтеграцію Косова у Сербію на особливих правах, що практично одразу ж відкидається сербською стороною. Через рік після здобуття незалежності Чорногорією, та після провалу перших спроб переговорів між сторонами, у 2007 році, за спільних зусиль ЄС та Косова народжується план М. Ахтісаарі щодо врегулювання відносин між Косовом та Сербією та визначення статусу Косова.

У середині березня 2007 року М. Ахтісаарі запропонував план врегулювання Косовського питання. План Ахтісаарі передбачав визначення майбутнього статусу Косова, який би призвів до отримання Косовом незалежності. Хоч у плані не використовувався термін незалежність напряду (автори плану надали перевагу визначенню самокерований), та все ж план передбачав початок конституційного процесу у Косові, створення автономних адміністративно-територіальних одиниць у місцях компактного проживання сербів, визначив розмір сил самооборони Косова, та обумовив

присутність міжнародних груп, які допомогли би Косову з питань отримання фактичної незалежності [58].

У грудні 2007 року була затверджене створення EULEX. Це група із майже 2000 цивільних осіб, а також представників правоохоронних органів, які були розквартировані у Косові задля забезпечення виконання вищезгаданого плану М. Ахтісаарі. За внутрішньою будовою, місія була розділена на дві дивізії: виконавчу та підкріплювальну. Перша частина складалася переважно із юристів і її члени інтегрувалися у правові інститути до нормалізації роботи судової системи. Підкріплювальна, у свою чергу, вбудувалася у пенітенціарну систему Косова та здійснювали контроль кордону. Місія EULEX залишалася в Косові й після проголошення незалежності, поступово передаючи свої повноваження місцевим органам. Повного закінчення та згортання місії не відбулося й до сьогоднішнього дня [4].

Разом зі створенням контактних груп, Брюсселем ініціюється проведення перших повноцінних переговорів між самопроголошеною косоварською владою та центральним сербським урядом при посередництві Європейського Союзу. У цілому, можна констатувати, що переговорний процес де-факто провалився й у 2006-2007. Зокрема, у березні 2007 року, сторони зустрілися у Відні, аби доопрацювати план Ахтісаарі, втім Белград категорично відмовився вести діалог щодо розширення повноважень Приштини, що призвело до одностороннього проголошення Косовом незалежності від Сербії на початку 2008 року та до наступного признання Косова незалежною державою окремими країнами-членами ЄС.

На відміну від Чорногорії, сербське керівництво не розглядало можливості визнання незалежності Косова. Найскладнішим кроком у побудові діалогу між Сербією та Косовом як до, так і після 2008 року стали значні націоналістичні настрої, котрі панували у суспільстві по обидві сторони. Таким чином, політик, який би виступав за дії, направлені на політику взаємних поступок, вибудовування діалогу та якнайшвидше

розв'язання питання через компроміси шляхом побудови виключно мирних та конструктивних перемовин за міжнародним посередництвом, фактично не мав шансу прийти до влади ані у Косові, ані у Белграді. Політик, який би відкрито заявив про своє бажання побудувати мирні відносини, які би полягали у взаєморозумінні та діалозі з протилежною стороною – фактично не має шансу на перемогу на виборах.

У такому контексті стає очевидно, що відносини між ЄС та Косовом фактично існували задовго до моменту проголошення Косовом незалежності. Відносини між Косовом та Сербією не розвиваються протягом кількох років. Белград відмовляється вести прямий діалог з Приштиною, надаючи перевагу перемовинам з міжнародними спостерігачами. Серія невеликих зустрічей, ініційованих ЄС у 2008-2011 роках не призводять до якихось відчутних змін у ситуації. Попри неспроможність сторін досягти успіху шляхом вибудовування діалогу, міжнародна спільнота все ще сподівається на врегулювання конфлікту через посередництво Європейського Союзу.

Протягом 2010-их років, основні ідеї щодо врегулювання конфлікту та стабілізації відносин приходили з боку міжнародних посередників, у першу чергу ЄС. Перед сторонами постали окрім безпосередньо питання незалежності Косова, проблема Північного Косова, території яка в основному заселена етнічними сербами, проблема документообігу та контролю кордону та прикордонних територій, питання фінансового плану та, звісно ж, товарообороту та торгівлі. Одночасно, на початку 2010-х років ЄС поступово поживавлює свою присутність у регіоні, продовжуючи виступати ініціатором договірному процесу між Белградом та Приштиною на початку 2010-х років.

Найпершим кроком міжнародної спільноти на зустріч самопроголошеній республіці у 2010 році стає постанова Міжнародного суду, про те, що проголошення незалежності Косова не суперечить міжнародному праву [48]. Це значною мірою зіграло на руку Приштині, адже багато держав, які раніше утримувалися у Косовському питанні, визнали незалежність держави. Ріст міжнародного визнання республіки призводить

до повернення Сербії до переговорного процесу у 2011 році. Фактично, змістовні та інтенсивні переговори за посередництвом ЄС між Сербією і Косовом почалися вперше після проголошення незалежності.

Переговорний процес, який відбувався у першій половині 2010-их років значив фактичне визнання Сербією втрати контролю над Косовом. Дорожня карта для поступового прийняття нормативно-правових актів з обох сторін та підписання певної кількості договорів між сторонами, направлених на нормалізацію відносин була фактично повністю розроблена ЄС та була представлена сторонам у Брюсселі. Першою справжньою спробою формалізації переговорного процесу стали переговори у Брюсселі, Бельгії у 2011 році. Самі переговори заведено розділяти на етапи, або ж раунди, особливо коли мова йде про 2011 рік, як про найактивніший рік у переговорному процесі. Так, переговори 2011 року зазвичай розділяють на сім раундів.

Сторони керувалися різними підходами до нормалізації відносин. Белградський уряд обрав стратегію нормалізації без визнання, в той час як Приштина стверджувала, що визнання фактично є нормалізацією [80, 3]. Головним питанням налагодження ефективного діалогу між сторонами була наявність істотних розбіжностей в переслідуваних цілях і передбачуваних термінах наступних переговорів. Белград і Приштину представляли дві контактні групи, одну з яких очолювала Е. Тахірі (косовська група) і Б. Стефанович, який представляв сербські інтереси. Водночас, під час проведення переговорів, Р. Купер виступав главою посередницької групи від Європейського Союзу, яка виступила у ролі арбітру процесу. Основними дискусійними темами для переговорів стали: транскордонна взаємодія, нормативно-правові відносини між урядами та визначення внутрішньої реалізації права, його межі, для обох сторін. Датою початку всього процесу вважається 8 березня, що збігається з датою початку першого раунду переговорів.

Перший раунд переговорів щодо формату майбутніх зустрічей та

обмеженого кола економічних питань відбувся за один день. Основною темою переговорного процесу стало фінансове співробітництво сторін, а саме: телекомунікації, авіасполучення, митне та податкове регулювання і формалізація цивільно-правового процесу. В результаті переговорного процесу уряд Косова через кілька років отримав свій власний телефонний код, визнання своїх власних митних штампів, а також доступ до земельних книг і цивільних записів, завірені копії яких повинні були бути передані з Белграда в Приштину кількома місяцями пізніше.

Предметом другого кола переговорів стали домовленості, що стосуються міжрегіональних ініціатив, записів цивільної документації, які не були передбачені попередніми переговорами, зокрема реєстрації цивільних станів, а саме реєстри народжень, смертей, шлюбів та інші цивільно-правові документи. Також, важливими здобутками другого раунду стали перші домовленості щодо енергопостачання та делімітації північного кордону Косова, хоч цей пункт і не був фактично втілений протягом кількох наступних років.

Третій етап міжнародного діалогу відбувся 15 квітня. Основними питаннями зустрічі були проблеми освіти, свободи пересування, у тому числі перетину кордону, та процес реєстрації транспортних засобів на території, підконтрольній уряду Косова. У результаті цієї частини переговорів обидві сторони погодилися засвідчувати й визнавати університетські дипломи один одного, а Косово отримало власні реєстраційні номери транспортних засобів. У якості основного висновку домовленостей були визначені умови для створення пунктів транскордонних переходів, якими могло би користуватися цивільне населення по обидва боки лінії розмежування.

Четвертий раунд відбувся 17-18 травня. Основними темами діалогу стали свобода пересування та пункти транскордонного перетину. На даному етапі Сербія і Косово домоглися значного прогресу в забезпеченні свободи постачань і переміщення товарів через кордон, що дозволило збільшити кількість торгових операцій, особливо для Приштини, і, фактично, відкрило

можливість для Косова здійснювати торгові операції, у тому числі з ЄС через територію Сербії. Поміж інших істотних умов домовленостей, Євросоюз запропонував розв'язати проблеми спільного історико-культурного спадку та людей, зниклих безвісти за часи Косовської війни. Сторонами була майже досягнута домовленість і по кадастровій документації. За результатами даного раунду, для жителів обох сторін конфлікту відкрилася можливість відвідувати могили, що знаходяться по іншу сторону кордону.

П'ятий раунд переговорів вважався моментом формалізації колишніх домовленостей, але законодавче закріплення відбувалося виключно з урахуванням особистого переміщення через кордон (як для осіб, так і для автомобілів) і визнання університетських дипломів. Обидві сторони домовилися засвідчувати дипломи один одного через міжнародні освітні установи. У свою ж чергу, шостий етап переговорів відбувся 2 вересня. Після перерви в переговорах сторони підписали угоду з митного питання і кадастру. Белград відмовлявся передавати оригінали кадастрових документів, які раніше були вилучені, попри усну домовленість між сторонами, та все ж згодом, Белград таки погодився передати копії кадастрових документів на підставі підписаної угоди.

Сьомий етап діалогу планувалося провести у вересні, але фактично він відбувся 21-22 листопада. Основним здобутком сьомого раунду стало закріплення ще більшого числа усних домовленостей на папері. Так, основною сферою, регульованою договором стала освіта. Окрім університетських дипломів, сторони взаємно признавали усю освітню систему [87, 5]. Слід сказати, що переговори з приводу найважливішого питання, яке сторони хотіли розглянути – управління кордонами – не дали ніякого результату, і врегулюванні лінії кордону фактично застрягло на питанні Північного Косова, до чого сторони ще повернуться у майбутньому.

Таким чином, у результаті переговорного процесу 2011 року сторони досягли угоди про обмін полоненими, припинення торгового ембарго, свободу пересування через кордон, взаємне визнання освітніх систем і

дипломів один одного, Белград дозволив митні штампи та представництво енергетичних інститутів Приштини в регіональних організаціях, у той час як питання співпраці в галузі енергопостачання і деякі телекомунікаційні питання, такі як роумінг і послуги мобільного та телефонного зв'язку в Північному Косові, залишалися відкритими. Хоч з приводу регуляції енерго- та телекомунікацій були досягнуті попередні усні домовленості протягом перших раундів, та все ж, сторони не закріпили досягнутого успіху де-юре. Міжнародна реакція на ці переговори була доволі неоднозначною. Частина світової спільноти називала їх технічними переговорами, з іншої ж сторони, серія переговорів була тепло сприйнята як країнами-членами ЄС, так і близькими сусідами по Балканському півострову.

За період між 2011-2013 роками між Сербією та Косовом була укладена низка важливих угод, у тому числі Брюссельська угода або ж Перша Угода про принципи, які регулюють нормалізацію відносин (квітень 2013 р.). Вона стала першою предметною угодою між Белградом і Приштиною була так само укладена за посередництвом ЄС у Брюсселі. На відміну від попередніх переговорів, брюссельські угоди 2013 року були сприйняті як політичний діалог. Після закінчення сімох раундів відносно успішних переговорів, обидві сторони отримали перспективу інтеграції в ЄС, і були єдині в бажанні не заважати один одному. Брюссельська угода була сприйнята як поворотний момент, адже окремі її пункти були спрямовані на регуляцію одного із найбільш суперечливих питань – райони компактного проживання сербів у Косові. Так, згідно із текстом угоди, був визначений майбутній формат існування етнічного сербського анклаву на території Косова – Північного Косова. Згідно з Брюссельськими угодами, Приштина зобов'язувалася надати сербам автономний статус із можливістю утворення місцевих органів влади та поліції. Також, угоди передбачали подальші дії щодо електрифікації Косова, та окремі позиції по нормалізації документообігу [7].

Загалом текст угоди складався із 15 пунктів, де перші шість пунктів визначали статус громади/асоціації етнічних сербів на території Косова,

визначали їхній статус, межі повноважень органів влади новоствореної автономії та співвідношення з центральною владою. Пункти з сьомого по дев'ятий регулювали створення Косовської Поліції, у тому числі передбачали наявність регіонального командувача поліцією чотирьох північних муніципалітетів із сербською більшістю, який повинен бути косовським сербом, призначеним Міністерством внутрішніх справ.

Пункт 10 регулював інтеграцію судових органів Північного Косова в об'єднану косівську судову систему, а пункт 11 закріпив право проведення місцевих виборів у північних муніципалітетах у 2013 році за сприяння ОБСЄ відповідно до Косовського законодавства. Пункт 12 враховував створення плану реалізації та визначав терміни реалізації. Пункт 13 передбачає майбутній діалог з питання про телекомунікації та енергетику, які так і не були врегульовані протягом переговорного процесу 2011 року. Пункт 14 угоди зобов'язував сторони не втручатися в перспективи інтеграції в ЄС один одного, а пункт 15 вказував на форму і терміни імплементацію угоди.

Всупереч парафуванню угоди в Брюсселі, подальша реалізація положень Угоди була ускладнена неоднозначною внутрішньою реакцією з обох сторін, що призвела до фактичного не підписання угод. Протягом наступних двох років Статут Асоціації Сербських Муніципалітетів (АСМ) не був розроблений через діаметрально протилежну думку сторін щодо ступеня повноважень цієї одиниці. Сербські офіційні особи та представники косовських сербів розглядали й досі розглядають громади як повноцінну адміністративну одиницю з наявністю реальної виконавчої влади, разом з тим, косовська сторона стверджувала, що новостворена територіальна одиниця не повинна забирати владу від муніципалітетів, визначених косовським законодавством, і бути інтегрованим в адміністративно-територіальний устрій Косова, що існував раніше, фактично просто будучи додатковою одиницею, яка би представляла інтереси етнічних сербів. Північне Косово і надалі залишатиметься каменем спотикання між сторонами, навколо якого розгортатиметься основна віха конфлікту у

наступні роки [93].

Виходячи із детального аналізу історичних подій, що відбулися на Балканському півострові, можна зробити висновок про те, що фактичні відносини між Косовом та ЄС почалися задовго до проголошення Приштиною незалежності. Де-юре ж відносини встановлюються на початку 2000-их років, коли значні Європейські як військові, так і адміністративні контингенти прибувають у Косово. Після отримання незалежності Чорногорією у 2006 році, основна увага у регіоні концентрувалася навколо Косова, що призвело до розробки послідовного плану щодо нормалізації відносин між Белградом і Приштиною. У відповідь на небажання сербської сторони йти на будь-які вагомні поступки, необхідні для стабілізації відносин, Приштина проголошує незалежність.

Попри тривалу перерву у діалозі, переговорний процес все ж відновлюється, і знову під фактичним арбітражем Європейського Союзу. Важливим з точки зору нормалізації відносин став 2011 рік, протягом якого була підписана низка угод, яка регулювала широкий спектр питань, від демаркації кордонів до економічного співробітництва сторін, але справжнім успіхом стало підписання Брюссельської угоди у 2013 році, які регулювали список важливих питань, зокрема статус муніципалітетів із переважанням сербського населення та гарантували невтручання сторін у процес євроінтеграції. Все ж, відносний успіх 2011-2013 років був повністю перекреслений конфронтацією наступних років, про що йтиметься у наступному розділі.

1.3. Роль ЄС у формуванні договірної-правової бази та переговорному процесі до 2020 року.

Успіх 2008-2013 років буде згодом названий таким, що надихає, та все ж, ентузіазм щодо успіхів, досягнутих сторонами був швидко втрачений протягом наступних років. Так, у 2014 році сторони практично не брали

участі у переговорному процесі, що значною мірою було викликано парламентською кризою та наступним саморозпуском парламенту і перевиборами у Косові. У результаті виборів до влади приходять Демократична Партія Косова, очолювана прем'єр-міністром Косова Х. Тачі, який вирізнявся більш жорсткою позицією щодо переговорів із Белградом. У 2015 році незначний прогрес був досягнутий виключно щодо вузького кола питань, як, наприклад, узгодження сумісної моделі поведінки щодо ув'язнених осіб та звільнення осіб, що утримувалися сторонами раніше. Також був досягнутий компроміс у питанні співпраці по постачанню електроенергії.

Період другої половини 2015-2016 років ознаменувався відсутністю значущих подій, що вагомо повпливали б на переговорний процес між сторонами. Найважливішою подією у відносинах між Брюсселем та Приштиною 2015 року стає підписання Косовським урядом угоди SAA, що можна розглядати як важливу віху у відносинах між ЄС та Косовом, що означало подальшу прихильність довгостроковій перспективі членства Косова в ЄС, про що детальніше йтиметься у наступних розділах. (SAA зазвичай розглядається як формальний крок, що передуює процедурі вступу в ЄС.) Водночас, ЄС стає найважливішим торговим партнером Косова у другій половині 2010-их років [9]. У 2016 році, офіцери місії EULEX передають контроль над лінією демаркації на Півночі Косова косовським силам самооборони, а у рамках інтеграції ЄС та Косова Єврокомісія пропонує безвізовий режим для жителів Косова [5]. Відносне затишшя на фоні дипломатичних успіхів між Приштиною та Брюсселем тривало до січня 2017 року, коли сталася відчутна ескалація конфлікту.

Усі досягнення, здобуті сторонами у першій половині десятиліття були майже повністю перекреслені серією конфронтацій, які повернули відносини між сторонами до нового історичного мінімуму. У 2017 році сталася доволі гучна провокація із сербської сторони, коли поїзд, прикрашений написом “Косово – це Сербія” 21 мовою, включаючи албанську, вирушив за

маршрутом Белград – Косовська Митровиця, що викликало хвилю обурення у Косові. Поїзд зупинився у Рашці, останній залізничній станції на території Сербії, і не перетнув національний кордон Косова через повідомлення про замінування колій попереду. Пасажири поїзда були посаджені в автобуси, які доставили їх в Митровицю.

Реакція з обох сторін виникла негайно, через декілька годин після інциденту. Косовська сторона назвала інцидент з поїздом провокацією сербського уряду і звинуватила в цьому інциденті Белград. Прем'єр-міністр Косова, І. Мустафа, назвав цю ситуацію «непотрібною». З сербського боку, цей інцидент викликав доволі контроверсійну реакцію на різних рівнях. Позиція сербської еліти була представлена як звинуваченнями косовської сторони в необґрунтованій ескалації конфлікту, так і закликами захистити сербську етнічну меншину на півночі Косова. Перший раз за історію конфлікту була помітною й опозиційна позиція з критикою запуску поїзда.

Втім, інцидент з поїздом не був єдиною подією, що призвела до погіршення відносин – слід відзначити значне охолодження відносин між Приштиною і Белградом протягом усього 2017 року. Погіршення відносин відбувалося здебільшого на тлі численних гучних заяв, зроблених обома сторонами конфлікту. Разом із тим, окрім високопоставлених чинів по обидві сторони, свій вклад в ескалацію конфлікту внесли й сторонні учасники. Наприклад, величезний резонанс викликала доповідь белградського центру гуманітарного права, в якому стверджувалося, що понад сто осіб, включаючи високопоставлених Сербських чиновників, залишаються безкарними за спроби приховати масові жертви в результаті військових дій в Косові в 1999 році [31].

2018 рік став справжньою катастрофою для відносин між Белградом та Приштиною. У самому початку року відбулося вбивство етнічного сербського політика О. Івановича у Північному Косові, що викликало різке обурення з сербської сторони, а уже в березні того ж року, Косово пішло на фактичне видворення сербського політика М. Джурича, під приводом

незаконного в'їзду до Косова [63].

У середині року, міжнародна спільнота, включаючи ЄС, неодноразово закликала сторони розпочати новий діалог. Так, у серпні була організована зустріч між косовським та сербським президентами, де вперше була озвучена ідея коригування кордонів, як виходу із важкої ситуації, що склалася навколо етнічного сербського анклаву Північне Косово. Пропозиція передбачала обмін територіями між державами на підставах етнічної належності того чи іншого району. Ідея здавалася простою. Прешевська долина на півдні Сербії, де більшість населення складають етнічні албанці, приєднується до Косова, натомість Сербія відновила б повний контроль над більшою частиною заселеного сербами Північного Косова. В теорії межа між Косовом та Північним Косовом би проходила на північ від річки Ібар, яка протікає через Митровицю – одне із найпроблемніших з етнічної точки зору міст. Прешевська долина ж, у свою чергу межує зі східним кордоном Косова [30]. Таким чином, держави просто розширили би свої території внаслідок приєднання прилеглих земель, а державний кордон би враховував етнічну карту регіону.

Втім, така пропозиція швидко натрапила на внутрішній спротив опозиції як у Белграді, так і у Приштині. Окрім її проблемності з точки зору прецедентності для міжнародного права та негативної реакції буквально усіх сторін, включаючи третю, такий поділ ніяким не розв'язував проблему сербських анклавів на півдні Косова. На відміну від Північного Косова, окремі райони півдня Косова так само здебільшого заселені етнічними сербами й розраховують на отримання автономного статусу у межі Косова нарівні з Північним Косовом. Проблема коригування кордонів у тому, що анклав на півдні розділені з Сербією смугами населених пунктів, більшість населення в яких складають етнічні албанці. Тому, така ідея скоріше за все не може бути реалізованою на практиці з точки зору сербського населення Косова в тому числі.

Слід додати, що така ініціатива президентів також не була схвалена ні

лідерами держав-членів ЄС, ні офіційними особами США у зв'язку з тим, що подібний прецедент міг негативно позначитися на стабільності вже встановлених кордонів на Західних Балканах. Зокрема, такі переговори між Белградом і Приштиною викликали стурбованість міжнародної спільноти. Такий обмін землями викликав багато побоювань щодо збереження територіальної цілісності Боснії та Герцеговини, навіть попри заяви президента А. Вучича про повагу суверенітету і непорушності кордонів Боснії та Герцеговини.

Друга половина 2018 року відзначилася кінцевим погіршенням відносин між сторонами. Спочатку, у вересні, відбувся так званий Газиводський інцидент, який фактично поставив сторони на край нового збройного конфлікту. Так, сили косовських спецпризначенців були розгорнуті на греблі й у районі, прилеглому до Газиводського водосховища. Реакцією сербської сторони на фактичне захоплення водосховища та прилеглих територій стало переведення військових в стан підвищеної бойової готовності, що фактично тимчасово припинило переговорний процес.

Після того, у листопаді сталася так звана “митна війна”. Косово ввело спочатку 10%, а потім і 100% мита на сербські товари після того як Сербія спробувала завадити Косову приєднатися до окремих міжнародних організацій як Інтерпол [88]. У грудні, уряд Косова приймає рішення про перетворення сил безпеки, які існували у Косові до 2018 року і були визначені міжнародними договорами, у повноцінну 5-тисячну армію, що значно насторожило сербську сторону. Такі дії призвели до повного зупинення всіх спроб вести переговори між сторонами [13].

Протягом 2019 року ситуація навколо відносин між двома країнами кілька разів змінювалася. Перші місяці року ознаменувалися відсутністю будь-якого діалогу, що стало результатом торгового скандалу між країнами, викликаного підвищенням Косовом митних зборів на Сербські товари, а також переформатуванням сил самооборони Косова. Експорт Сербії в Косово

впав на 80% за шість місяців дії податкових обмежень. Міністр торгівлі, туризму і телекомунікацій Сербії Р. Ляїч заявив 27 травня, що економічні збитки Сербії перевищують позначку 1 мільйон євро на день. Того ж дня боснійські та сербські чиновники попередили про контрзаходи проти Косова, якщо тарифи не будуть переглянуті [52].

Мирні вибори в Північному Косові відбулися 19 травня. Процес був визнаний чесним і демократичним як простими місцевими глядачам, так і міжнародними спостерігачами. Сербські кандидати отримали близько 90% голосів у муніципалітетах з сербською етнічною більшістю.

Ситуація у регіоні залишалася напруженою протягом усього 2019 року. Так, через тиждень після мирних виборів, що відбулися на території Північного Косова, Приштина проводить поліцейську операцію виключно на території Північного Косова. Хоч уряд Косова й заявив, що операція має виключну антикримінальну направленість, Сербія відреагувала на такі дії доволі болісно і знову заговорила про переведення армії у повну бойову готовність. Окрім інциденту із поліцейською операцією у Північному Косові, протягом 2019 року відбулося ще декілька інцидентів, які погіршили відносини Сербії та Косова.

4 липня 2019 року Косово заборонило в'їзд в країну сербським чиновникам. Міністерство закордонних справ Косова заявило, що такі міри були викликані сербською пропагандою та інформаційною політикою. Трохи пізніше в липні чинний прем'єр-міністр Косова, Р. Харадінай, подав у відставку через надання свідчень в Гаазі. За його словами, прем'єр-міністр не хотів завдати репутаційного удару по Косову. Після його відходу з поста були призначені нові парламентські вибори на жовтень. В результаті виборів перемогла опозиція, що викликало ентузіазм з боку міжнародної спільноти, адже уряд Р. Харадіная був відомий своєю різко націоналістичною риторикою. Зміни у політичному житті Приштини подали надії на деяке потепління між сторонами.

На початку 2020 року неоднозначні заяви про відновлення діалогу між

Приштиною і Белградом робилися представниками США і ЄС. 20 січня вперше за 20 років було відновлено повітряне сполучення між столицями країн. Це рішення було прийнято спільно Міністерством національної економіки й однією з європейських авіакомпаній. Цей жест став дуже важливим кроком після більш ніж річного мовчання між сторонами [51].

Незабаром після позв'язування відносин між країнами, опівночі 1 квітня, уряд Косова прийняв рішення про скасування 100% митних зборів на боснійські й сербські товари. Поряд зі скасуванням податків Косовська влада оголосила про введення «режиму взаємності» з Сербією. 8 квітня прем'єр-міністр Косова А. Курті запевнив спецпосланця ЄС у своїй прихильності відновленню діалогу, спрямованого на нормалізацію відносин з Белградом. 17 квітня сербський уряд зробив ще один жест доброї волі, відправивши в Приштину 1000 тестів на коронавірус, у свою чергу, уряд Приштини відповів наданням допомоги трьом албанським анклавом на території Сербії. Так, косовська сторона передала приблизно 500,000 євро Прешеву, Медведжі та Буяновіцу [73].

Обидві сторони доволі важко переживають пандемію COVID-19, у зв'язку з недосконалістю системи охорони здоров'я, що в наслідку, призводить до значних антиурядових маніфестацій у Белграді, так і до двох нових прем'єр-міністрів у Приштині за півроку. Як Приштина, так і Белград поринають у політичну кризу. На фоні масових маніфестацій, доволі неочікувано обидві сторони повертаються до переговорного столу. Основною новиною у відносинах стає повернення до теми коригування лінії кордонів.

Хоча ідея обміну землями спочатку була відкинута експертами та міжнародною спільнотою, та була названа відкриттям ящика Пандори невіршених балканських етнічних і територіальних суперечок, в останні кілька років погляди змінилися. Виявилось, що Белград та Приштина таємно лобіювали "коригування кордонів". Фактично, дане питання було внесене до порядку денного під виглядом суцього технічного питання на початку

переговорів літом 2020 року. Такі ініціатива обговорювалася дипломатичних колах як в ЄС, так і в ще більшій мірі в США. Варто відзначити появу США у переговорному процесі, яка була обумовлена не в останню чергу через відсутність практичного прогресу в нинішніх переговорах під керівництвом ЄС.

В останні місяці загострилися суперечки між США і ЄС щодо Косова, які розгорілися через заяви про те, що спеціальний посланник президента США Д. Трампа по Сербсько-Косовському конфлікті, Р. Гренелл, допоміг повалити останній Косовський уряд на чолі з А. Курті, головним чином тому, що він гучно виступав проти обміну землями. ЄС, з іншого боку, займає більш непохитну позицію щодо зміни етнічних кордонів. У спільному листі послів Франції та Німеччини нещодавно містився заклик до відновлення діалогу між Белградом і Приштиною. При тому, у заклику не йшлося про обмін землями [34].

Наступна спроба формалізувати відносини між країнами могла відбутися на саміті ЄС – Західні Балкани в Загребі в травні 2020 року, але, на жаль, через пандемію COVID-2020 саміт був відкладений на невизначений термін. Слід зазначити, що в цілому, на початку 2020 року відбулося значне потепління відносин між Сербією і Косовом. Завдяки посередництву третьої сторони на чолі з ЄС уряди цих країн зробили важливі кроки для виходу з глухого кута. Обидві сторони конфлікту і посередники відзначили важливість подальшого врегулювання відносин виключно в правовому форматі. Також йдуть активні дискусії про можливий вступ Косова в ООН. Слід сказати, що всі попередні спроби Косова вступити в міжнародні організації були заблоковані Сербією. Однак факт наявності хороших тенденцій у відносинах між Приштиною і Белградом дозволив сподіватися на майбутній прогрес в нормалізації відносин.

Таким прогресом стали доволі неочікувані переговори між сторонами у Вашингтоні за посередництвом ЄС. Підписання пакету договорів між президентом Сербії А. Вучичем і прем'єр-міністром Косова А. Хоті

початково здійснювалося для нормалізації економічних відносин. 4 вересня, сторони підписали угоду у присутності президента США Д. Трампа у Вашингтоні. Попри чутки, які поширювалися сербською опозицією до початку переговорів, Вучич не погодився визнати незалежність Косова, втім, документ про нормалізацію економічних відносин був підписаний [64].

Дані переговори, як і угода були названі доволі спірними. При тому, йдеться не лише про заохочення обох сторін кредитами на вигідних умовах, за декілька тижнів перед виборами у США та перенесення сербського посольства у Єрусалим, а й про сам зміст угод. Все ж, попри контроверсійні обставини підписання угоди, такий знак є доволі неоднозначним у першу чергу для ЄС, адже роль Брюсселя як третьої миротворчої сторони договору опинилася під питанням.

Отже, відносини між сторонами протягом останніх семи років були відзначені крайньою нестабільністю. Після амбіційного старту переговорного процесу та укладення перших угод між сторонами у 2008-2013 роках, відносини між сторонами різко погіршилися через низку конфліктів та провокацій з обох сторін. Попри постійні спроби третіми сторонами (в першу чергу ЄС) ініціювати діалог між сторонами, у період між 2013 та 2019 роками не було підписано ні однієї вагомої угоди, яка б розв'язувала істотні питання, що склалися у регіоні. За шість років сторони декілька разів опиняються на межі збройного протистояння. Втім, ситуація змінюється у кращу сторону у 2020 році. Погіршення економічної та політичної стабільності у регіоні, змушують сторони знову сісти за стіл переговорів. Однією із найважливіших пропозицій, яка з'явилася за останні роки стала пропозиція коригування кордонів, яка б відштовхнулася від етнічного складу населення у тому чи іншому регіоні. У 2020 році сторони підписують перші домовленості за п'ять років. При тому, найцікавішим у підписанні угод у вересні 2020 року стала зміна третьої, арбітражної сторони. Вперше роль посередника на себе бере Вашингтон, що призводить до суперечливої реакції міжнародної спільноти.

Висновки до 1 розділу

Косовський конфлікт – складна й контроверсійна тема. Основою конфлікту стала глибока етноконфесійна відмінність між косовськими албанцями та сербами, яка формувалася у регіоні протягом багатьох століть. Реакцією на збройний конфлікт та небажання сербської сторони йти на розширення сфери повноважень албанської автономії стало втручання у Косовську кризу міжнародної спільноти та наступне проголошення Приштиною незалежності у 2008 році. Етноконфесійні розбіжності стануть також перешкодою на шляху до нормалізації відносин між Сербією та Косовом.

Провідну роль у регулюванні конфлікту протягом майже всього ХХІ століття відігравав Європейський Союз. Так, відносини між Брюсселем та Приштиною були фактично встановлені на початку 1990-их років, а уже в кінці 1990-их європейські контингенти втручаються у ситуацію в регіоні. Міжнародною спільнотою, в першу чергу ЄС та країнами-членами ЄС створюються контактні групи та військові контингенти, які беруть ситуацію в Косові під свій контроль, готуючи підґрунтя для створення нової держави.

У 2008 році Косово проголошує незалежність, яка не буде де-юре визнана Сербією. Белград вперто ігнорує Косовське питання, аж допоки міжнародна спільнота не сприяє початку діалогу між сторонами. Нормативно-правова база щодо нормалізації відносин між сторонами була закладена у 2011-2013 роках, коли сторони підписують низку договорів, серед яких найважливішою є Брюссельська угода. Сторони добиваються фактичної нормалізації відносин, втім, переговорний процес зупиняється на проблемі сербських етнічних анклавів на території Косова, народжується ідея коригування кордонів відповідно до етнічного складу населення. У 2015-2020 відносини заходять у тупик, а ЄС втрачає роль виключного посередника у переговорному процесі між сторонами.

РОЗДІЛ 2

ВІДНОСИНИ КОСОВО-ЄС У 2020 РОЦІ

2.1 Загальні принципи політики країн-членів ЄС, що не визнають незалежності Косова

Попри перемінні успіхи у відносинах Косова та ЄС, варто також приділити достатньо уваги проблематиці відносин між Косовом та країнами-членами ЄС, що не визнають незалежності цієї країни. А саме, Іспанія, Словаччина, Кіпр, Румунія та Греція не визнають незалежності Косова, що сповільнює інтеграційні процеси в регіоні та утворює проблематику у відносинах між ЄС та Косовом. За дванадцять років з моменту здобуття незалежності, спостерігалися блокування і взаємні звинувачення між тими, хто визнає, і тими, хто не визнає незалежність Косова. Однак було б невірно зображувати ситуацію повної бездіяльності, оскільки всі 27 країн-членів та інститути ЄС знайшли компроміси й формати для продовження роботи з цілого ряду питань, від розгортання місії EULEX до головної ролі ЄС в діалозі між Белградом і Приштиною. Майбутнє Сербії та Косова в ЄС залежить від умови, що кожна країна проведе необхідні реформи для виконання всіх критеріїв членства. Ці інтеграційні процеси є тісно взаємопов'язаними, але жодна з двох країн не має права, щоб блокувати шлях іншої країни в ЄС [54].

Однак визнання часто сприймається як центральне питання як і в ЄС, так і в міжнародних і регіональних дебатах. Тому, дуже часто ці п'ять країн розходилися в думках з більшістю своїх колег з ЄС. Оскільки ці п'ять держав вирішили не визнавати незалежність Косова, було б корисно оцінити чого вони досягли завдяки невизнанню та що відрізняє їх позиції. Саме тому, важливо дослідити та проаналізувати відносини Косова з кожною з п'яти зазначених країн, беручи до уваги особливості політики кожної окремої країни щодо визнання Косова та майбутнього інтеграційних процесів ЄС у

регіоні західних Балкан.

Варто все ж розпочати з відносин Косова з Іспанією, що є найбільшою з п'яти країн-членів ЄС, що не визнає незалежність Косова. Якщо розглядати питання відносин між країнами з історичної перспективи, Іспанія ніколи не була головним гравцем у Балканському сценарії. Попри деякі заяви про те, що Іспанія у 2008 році виступала проти незалежного Косова, іспанські лідери та дипломати в цілому утримувалися від публічних заяв в цьому напрямку, навіть коли це робили інші члени ЄС, такі як Кіпр і Румунія.

Офіційно, Іспанія не визнала Косова з причин, які зазвичай наводилися тими, хто також виступав проти незалежності, а саме: резолюція 1244 щодо суверенітету та територіальної цілісності Югославії, статус Косова як провінції Сербії в Югославії, відсутність резолюції ООН, створення держави за суто етнічним принципом всупереч попереднім досягненням міжнародної спільноти на Балканах і повагу трьох принципів, а саме міжнародного права, регіональної стабільності та єдності політики Європейського Союзу. Загалом же, варто розуміти, що причини невизнання Косова з боку Іспанії є дещо глибшими. Найбільшим з наявних факторів є наявність сепаратистських рухів, що ускладнюють зовнішню політику визнання Іспанії у багатьох міжнародних ситуаціях, включаючи західні Балкани [62].

Більшість експертів та аналітиків розглядали головну причину позиції невизнання Іспанії, а саме її проблеми з баскським і каталонським сепаратизмом. Іспанські політики та ЗМІ, у свою чергу, заперечували будь-які зв'язки між цими процесами, хоча зв'язок є очевидним. Каталонський і баскський сепаратизм вносить елемент напруженості в іспанську політичну систему, який пояснює, чому кожен раз, коли країна оголошує про свою незалежність, всі політичні актори відчувають себе вимушеними реагувати на внутрішні умови, а не тільки на зовнішні. У випадку Іспанії, можливе визнання Косова є загрозою до загострення сепаратизму в межах країни, що фактично і було основною причиною невизнання Косова.

На закінчення слід зазначити, що мало що вказує на те, що іспанська

позиція невизнання зміниться через якусь внутрішню динаміку або зміну у внутрішній політиці. Ця зміна, швидше за все, буде викликана трансформацією в регіональному або глобальному контексті. Але як тільки такі зміни відбудуться, визнання Косова не стане серйозним ударом для іспанської політичної системи. Попри те, що партії басків та каталонців загалом мають чітку позицію визнання стосовно Косова, навряд чи політичні зміни всередині країни будуть готові змінити основну політичну лінію в країні [45, 6]. Саме тому, якщо брати до уваги Іспанію, її віддаленість та історична незалученість в інтеграційні та будь-які інші процеси на західних Балканах фактично окреслює проблематику визнання. Якщо ж Іспанія зможе остаточно сформувати свою позицію щодо можливості визнання Косова, питання зовнішньої політики можуть знову зайняти важливе місце в іспанській політичній дискусії, хоча ставлення до Косова навряд чи зміниться [44]. Саме тому, подальше майбутнє відносини між Косовом та Іспанією навряд трансформуватиметься, попри можливі політичні зміни в обох країнах. Саме тому, надіями на зміну зовнішньополітичного курсу Іспанії щодо Косова є зміни в глобальному та регіональному контексті, як і всередині Іспанії, або ж у регіоні західних Балкан.

Іншою країною-членом ЄС, що не визнає незалежності Косова є Словаччина. Детальніший аналіз контексту відносин між країнами необхідний для подальшого розуміння причин невизнання та офіційної політики Словаччини стосовно Косова. Інтеграція західних Балкан в євроатлантичні структури розглядається як один з пріоритетів зовнішньої політики Словаччини [54]. Прагнення зробити свій внесок у забезпечення безпеки та стабільності на західних Балканах є логічним, враховуючи близькість регіону до кордону Словаччини, і водночас визнаючи, що нестабільність в його найближчих околицях являє собою серйозну проблему безпеки. Будучи одним з найбільш затятих прихильників розширення ЄС, Словаччина прагне внести свій внесок у політичний і економічний розвиток, дотримання верховенства закону і зміцнення демократичних інститутів в

регіоні. Неприйняття Словаччиною незалежності Косова часто пояснюється внутрішніми суперечками.

Аналітики зазначають, що процес визнання Косова створить прецедент для угорської меншини в Південній Словаччині. У південній Словаччині проживає понад півмільйона етнічних угорців. Всього через рік після проголошення незалежності Косова спалахнув політичний конфлікт через використання угорської мови в словацьких школах. Братислава побоюється, що будь-яке визнання незалежності Косова може спонукати угорську меншину вимагати ширшої автономії. Варто також зазначити, що Словаччина була країною, що фактично дозволила наземним силам НАТО використовувати Словацьку територію для нападу на Сербію [54].

Ця подія з минулого також вважається однією з причин для суттєвих відмінностей серед політиків та громадськості Словаччини щодо можливого визнання Косова незалежною країною [22]. Інші ж джерела підтверджують, що попри те, що деякі політики проводять альянзи до етнічних угорців у Словаччині, ситуація в Косові не повинна сприйматися як прецедент, а саме тому Словаччині необхідно трансформувати свою політику щодо Косова [28]. Можна стверджувати, що позицію Словаччини щодо Косова не можна вважати добре продуманою. Урядовці Словаччини ніколи не пропонували політичної альтернативи або бачення того, як можна було б врегулювати Косівське питання, окрім як шляхом надання незалежності.

Все ж, варто відзначити, що нечітка політична позиція все ж дозволила Словаччині зробити конструктивні кроки у своїх відносинах з Косовом. У 2012 році, Словаччина прийняла рішення повністю визнати косовські паспорти, дозволивши косовським громадянам в'їжджати на словацьку територію за наявності шенгенської візи. Словаччина стала першою з п'яти членів ЄС, які не визнали незалежність Косова, але яка пішла на цей крок. Цей крок і став ознакою того, що Словаччина займає більш відкритий підхід до Косова, хоча ніяких змін щодо політичного статусу країни не передбачається. Хоча Словаччина відіграє конструктивну роль, дозволяючи

жителям Косова вільно пересуватися по своїй території й починаючи налагоджувати культурний і дипломатичний обмін, очевидно, що громадська думка і політика все ще не мають чіткого консенсусу, коли мова заходить про визнання суверенітету Косова [43]. Динаміка поступової зміни підходу Словаччини також залежить від подальших відносин між Словаччиною та Сербією, особливо в сенсі заяв окремих політиків та політичних партій обох країн.

Офіційна політика Словаччини досі не дає ознак потенційного визнання незалежності Косова. Існує деяка нерішучість, можливо, пов'язана з внутрішньою ситуацією в Словаччині або зі сприйняттям того, що Косово може стати небезпечним прецедентом. Словаччина могла б зробити більше для досягнення результатів, які вона проголосила своїми зовнішньополітичними інтересами й зобов'язаннями в регіоні західних Балкан. Словацькі політики та дипломати могли б стати вдалим кадровим ресурсом з посередництва у відносинах між Сербією і Косовом [75, 7].

Тепер, варто згадати країну, чиї відносини з Косовом є чи не найкомплекснішими серед усіх країн-членів ЄС. Кіпр є однією з п'яти країн-членів ЄС, що не визнали та не планують визнавати незалежність Косова. Рішення Кіпру не визнавати Косово базується на окупації Туреччиною північної третини острова. В результаті зовнішня політика Кіпру спирається на повагу міжнародного права, включаючи резолюції ООН. Однак членство країни в Європейському Союзі, зміщення геополітичних інтересів і консультативний висновок Міжнародного суду з питання про проголошення незалежності Косова дозволили Кіпру дещо пом'якшити свій підхід до Косова [50, 198]. Це призвело до деякої обмеженої взаємодії між Нікосією та Приштиною. Проте Кіпр як і раніше рішуче виступає проти визнання Косова до тих пір, поки не буде досягнуто угоди між Приштиною і Белградом. Кіпр історично йде проти думок західних держав і міжнародної спільноти з питань, що стосуються Косова. Коли НАТО розпочала кампанію повітряних бомбардувань проти режиму С. Мілошевича в березні 1999 року, Нікосія

була сильним противником цієї акції. У 2009 році Кіпр представив консультативний висновок Міжнародному суду, який проводив свою оцінку того, чи відповідає одностороннє проголошення незалежності Косовом міжнародному праву [54]. У своїй заяві Кіпр повідомив, що декларація Косова суперечить міжнародному праву, і заявив, що Косово не є незалежною суверенною державою, оскільки у нього немає ефективного уряду здатного вступати у відносини з іншими державами. Попри те, що Міжнародний суд у Гаазі відхилив цей консультативний висновок, він чітко демонструє офіційну політику Кіпру щодо можливості визнання Косова. За роки, що минули після проголошення незалежності Косова, кіпрські офіційні особи знову підтвердили підтримку Сербії у питанні проголошення незалежності Косова. У 2010 році кіпрський міністр закордонних справ М. Кіпріану зустрівся зі своїм сербським колегою В. Єремичем. На зустрічі М. Кіпріану знову підтвердив підтримку Сербії.

За майже дванадцять років, що минули з моменту проголошення незалежності Косова, не відбулося жодної зустрічі між косовськими та кіпрськими офіційними особами в одній з країн [76]. Однак були організовані зустрічі за кордоном, в тому числі зустріч Міністра закордонних справ Косова Е. Ходжая і тодішнього прем'єр-міністра Х. Тачі з Міністром закордонних справ Кіпру І. Касулідісом в штаб-квартирі ООН в Нью-Йорку у 2013 році, де офіційні особи обговорили можливості співпраці між двома державами.

У короткостроковій перспективі важко передбачити, як зміниться позиція кіпріотів щодо до незалежності Косова, оскільки залишається нерозв'язаною внутрішня проблема Північного Кіпру залишається найбільшим каменем спотіву. Через відсутність сильного економічного стимулу та фактичну відсутність економічних зв'язків, визнання здається майже неможливим, проте дипломатичні відносини між двома країнами роблять перші кроки в рамках офіційних контактів між країнами.

Румунія як країна-член ЄС також не визнає незалежність Косова, однак

причини невизнання майже не відрізняються від інших країн. Новина про проголошення незалежності Косова навіть святкувалася в Румунії, хоча майже виключно в одному невеликому районі Трансільванії, де проживає етнічна угорська меншина, що становить близько 7 відсотків населення. Румунський парламент радів значно менше. Незабаром була підготовлена декларація, в якій говорилося, що Румунія офіційно не визнає незалежність Косова [54]. Вона отримала переважну підтримку румунських політиків. У декларації підкреслювалося, що рішення в Приштині й потенційне визнання іншими державами односторонньо проголошеної незалежності не можуть бути використані як прецедент для інших регіонів у світі.

Для Румунії визнання незалежності Косова може відкрити шлях до односторонніх дій з боку угорської меншини, яка вже давно домагається автономії для Трансільванського регіону. Це було і залишається однією з головних причин невизнання Румунією Косова. Румунія також висловила правову заклопотаність з приводу проголошення незалежності Косова. В ході слухань Міжнародного суду з питання про законність незалежності Косова Румунія підтримала позицію Сербії, заявивши, що одностороннє проголошення незалежності тимчасовими інститутами самоврядування Косова не відповідає основоположним принципам міжнародного права. Визнання державності Косова є не тільки внутрішньою або юридичною турботою Румунії. Ще одна причина, по якій Румунія не наважується визнати Косово це добре обґрунтовані економічні інтереси та активна співпраця з Сербією [42]. В даний час офіційні політичні канали між Косовом і Румунією практично відсутні, водночас коли обміни між людьми (на академічному або культурному рівні) залишаються критично низькими [29].

Офіційна позиція Румунії широко підтримується її політичними партіями, і за відсутності угоди між Белградом і Приштиною дуже мало ймовірно, що визнання Косова буде навіть обговорюватися всередині країни. Наприклад, на новини про підписання SAA з Косовом Румунія відреагувала дещо скептично. Попри те, що Румунія відзначила необхідність

правового регулювання проблематики Косова шляхом поглиблення інтеграційних процесів з ЄС, політичний істеблішмент одностайно заявив про те, що підписання SAA не означає те, що Румунія змінить свого ставлення щодо незалежності Косова [27].

У свою чергу, економічні інтереси Румунії у відносинах з Сербією є більш ніж помітними. Протягом 2015 року обсяг торгівлі між двома країнами досяг понад 1 мільярд євро. З іншого боку, за даними Косовського статистичного агентства, в тому ж році Румунія експортувала в Косово товарів тільки на суму близько 30 мільйонів євро [54]. Проте, попри ці міцні економічні зв'язки, останнім часом румунсько-сербські відносини не завжди були спокійними та одностайними. У 2015 році Румунія пригрозила заблокувати відкриття переговорів ЄС з Сербією про членство, якщо не будуть гарантовані права румунської меншини (відомої як влахи, яких налічується близько 30 000) у Східній Сербії. Багато депутатів у Румунії хотіли б, щоб країна пішла тим же шляхом, що і Греція, яка співпрацювала з Косовом, підтримувала контакти на високому рівні з Приштиною і не заперечувала проти членства Косова в деяких міжнародних організаціях, хоча ніколи не визнавала Косово незалежною державою. Такі позиції, хоча і вільно виражаються опозиційними політиками, проте не можуть бути публічно озвучені дипломатами або політиками керівної партії до тих пір, поки офіційна лінія невизнання залишається незмінною [54].

Останньою з п'яти країн-членів ЄС, що не визнають Косово є Греція. З усіх країн ЄС, які не визнали державність Косова, Греція, можливо, грала найактивнішу дипломатичну роль у співпраці з Косовом. А саме, Греція полегшувала пересування громадян, розширювала торгівлю, посилювала і приймала делегації між країнами. Попри деяку стриманість щодо Косова з боку громадськості, грецька влада була більш відкритою для двосторонніх відносин [74]. Греція має одне з найактивніших дипломатичних представництв в Приштині. Також ця країна відкрила перше повнофункціональне відділення зв'язку в Косовом. Різні грецькі уряди також

були відкриті для косовських офіційних осіб, приймаючи косовські делегації та здійснюючи офіційні візити до Косова. Довга історія дружніх відносин Греції з Сербією призвела до того, що сербський вплив іноді чинив вплив на греко-косівську дипломатію.

У 2015 році, коли Косово проводило кампанію за вступ до ЮНЕСКО, Греція спочатку зобов'язалася підтримати заявку Косова на членство. Косово провалило свою заявку на членство в ЮНЕСКО, а грецька делегація утрималася від голосування, попри свої попередні обіцянки [54]. Однак поняття грецького визнання Косова також слід розглядати з ширшої, геополітичної точки зору. Нерішучість Греції в питанні визнання Косова також частково пояснюється побічними ефектами, які такий крок може викликати в регіоні. Порушення міжнародного права в даний час являє собою найбільш часто використаний аргумент, що використовується Грецією для пояснення своєї політики щодо Косова [41]. Особливий акцент робиться на порушенні певних аспектів міжнародного права та застосування подвійних стандартів суб'єктами міжнародної системи, що підривають роль ООН. Особливу заклопотаність викликає побоювання, що ця практика створить неприємний прецедент, і що міжнародній спільноті доведеться зіткнутися з нескінченною серією сепаратистських претензій, що вважатимуть Косово прикладом для одностороннього проголошення незалежності. Враховуючи конструктивну роль, яку Греція зіграла у визнанні Косовських паспортів, і її відкритість для зустрічей з офіційними особами, визнання, мабуть, є останнім етапом встановлення нормальних двосторонніх відносин між Грецією і Косовом [21]. Оскільки основними аргументами щодо невизнання є апелювання до принципів міжнародного права, небажання створювати прецедент та через спільність позиції Греції та Кіпру, подальша нормалізація відносин між країнами значною мірою виходитиме з успішності діалогу між Приштиною та Белградом за посередництва ЄС [39].

Підсумовуючи, враховуючи чіткі позиції усіх п'яти країн-членів ЄС, що не визнають незалежності Косова, цілком зрозуміло, що як Косово, так ці

п'ять країн, так і ЄС повинні розробити нові механізми для співпраці. Цими важелями можуть бути економічні, адміністративні або культурно-наукові зв'язки, що поглиблюють відносини між країнами. Якщо брати до уваги позиції кожної окремої країни, можна заявити про те, що більшість причин та ліній аргументації щодо невизнання є схожими. Основними аргументами проти визнання Косова є порушення міжнародного права, небажання створювати прецедент та наявність етнічних меншин або проблемних територій. Саме тому, варто відзначити, що всі п'ять країн-членів навряд прийматимуть радикально протилежні рішення щодо подальшої співпраці з Косовом або визнання незалежності [54]. Попри те, що Греція та Словаччина мають дещо конструктивніше позиції щодо визнання Косовських паспортів на співпраці в економічних сферах, інші країни не проявляють значного інтересу у цих сферах. Саме тому, фактичне невизнання Косова цими країнами-членами ЄС є тим процесом, що сповільнює імплементацію Угоди про Стабілізацію та Асоціацію, яка буде проаналізована в наступному розділі.

2.2 Дорожня карта ЄС

Процес Стабілізації та Асоціації (SAP) для Західних Балкан було розпочато в 1999 році. Відтоді так звані Угоди про Стабілізацію та Асоціацію (SAA) стали основою політики розширення Європейського Союзу. Ці угоди чітко окреслюють рамки співпраці й встановлюють орієнтири для майбутніх реформ, охоплюючи широкий спектр економічних, політичних і адміністративних критеріїв. У своїй формі SAA є основою для реалізації SAP. Точніше, SAA це договірна угода, унікальна для кожної країни, основною метою якої є встановлення вільної торгівлі та визначення спільних політичних та економічних цілей, які можуть бути досягнуті за допомогою регіонального співробітництва. У минулих випадках інтеграції, SAA служили основою для процесу вступу в ЄС.

SAA являє собою новий етап політичних і економічних відносин між сторонами. Процес підписання SAA з Косовом розпочався 12 грудня 2012 року, коли пропозиція комісії про початок переговорів була схвалена. Ґрунтуючись на їх доповіді, Європейська Рада прийняла рішення почати переговори щодо SAA 28 червня 2013 року. Перемовини почалися, коли головні переговорники зустрілися вперше 28 жовтня 2013 року. Кінцева зустріч головних переговорників була скликана після п'яти раундів переговорів 2 травня 2014 року, і вони схвалили SAA, виклавши початкові керівні принципи в липні 2014 року. SAA була підписана між ЄС і Косовом в Страсбурзі 27 жовтня 2015 року. Потім уряд Косова прийняв цю угоду 30 жовтня 2015 року, а вона набула чинності 1 квітня 2016 року.

Оскільки SAA унікальна для кожної країни, процес переговорів, підписання, ратифікації та впровадження в кожній країні також має свої особливості. Хоча це структурований процес, немає ніяких конкретних термінів для його завершення. Крім того, процес ратифікації може ще більше затримати здійснення угод, оскільки в ньому зазвичай беруть участь всі держави-члени ЄС. У цьому сенсі є два видатних приклади. Перший – це Боснія і Герцеговина, чия угода була заблокована ЄС на шість років, попри те, що вона була ратифікована всіма державами-членами. Процес блокування базувався на тому, що країна не відповідає попереднім критеріям для продовження переговорів [15].

Другий приклад – Косово, оскільки відповідна угода була укладена, на відміну від усіх інших випадків, після того, як Лісабонський договір наділив ЄС правосуб'єктністю. Це дозволило розглядати його як договір, що зачіпає тільки компетенцію ЄС та його інституцій, що дозволило уникнути ратифікації всіма державами-членами. Оскільки це також включало б тих, хто не визнає Косово, це могло б зірвати процес ратифікації. Однак такий статус вимагав втручання тільки Європейського Парламенту і Ради. Таким чином, процедури були завершені до лютого 2016 року, а угода набула чинності у квітні, що зробило його найшвидшою ратифікацією SAA в історії.

До початку переговорів Косово пережило кілька років застою і навіть регресу у своєму інтеграційному процесі. Ключовим питанням є також те, що вимоги які ЄС висунула до Косова щодо підписання SAA були дещо іншими, в порівнянні з іншими країнами. А саме, SAA розглядаються як найбільш тісні формальні відносини, які будь-яка держава може мати з ЄС, за винятком прямого членства. Основну мотивацію для участі в процесі SAA можна розглядати в декількох категоріях: економічній, політичній та кооперативній.

Для Косова, процес інтеграції став дечим більше, ніж простим прийняттям законодавства ЄС і дотриманням норм і стандартів ЄС. Натомість, він передбачає глибоку і всеосяжну трансформацію країни [33]. Враховуючи цей момент, варто розуміти, що вимоги щодо SAA дещо різнилися через наявний конфлікт визнання та проблематики відносин з Белградом. Якщо аналізувати зміст SAA угоди, варто окреслити основні сфери участі ЄС, а саме:

- підтримувати зусилля Косова щодо зміцнення демократії та верховенства права;
- сприяти політичній, економічній та інституційній стабільності в Косові, а також стабілізації ситуації в регіоні;
- забезпечити належну основу для політичного діалогу, що дозволить розвивати тісні політичні відносини між сторонами;
- підтримувати зусилля Косова щодо розвитку свого економічного та міжнародного співробітництва, якщо це дозволять об'єктивні обставини, в тому числі шляхом наближення його законодавства до законодавства ЄС;
- підтримати зусилля Косова по завершенню переходу до активної ринкової економіки;
- сприяти гармонійним економічним відносинам і поступово розвивати зону вільної торгівлі між ЄС і Косовом;
- сприяти регіональному співробітництву у всіх областях, що

охоплюються цією Угодою [15].

Якщо порівнювати зміст угод між різними країнами, одним з найважливіших пунктів є згадка про конкретну ситуацію в Косові, яка стикається з додатковою перешкодою у вигляді відсутності загального міжнародного визнання.

Як зазначили аналітичні видання у 2015 році, в результаті угоди Косова і ЄС почнуть з поступового створення зони вільної торгівлі протягом 10 років шляхом зняття торгових тарифів і нетарифних бар'єрів. Підприємства в Косові зіткнуться з більшою конкуренцією на ринку і виграють від поступової лібералізації, враховуючи, що деякі товари як і раніше будуть підлягати митним зборам [71].

Цікавою особливістю SAA в регіоні західних Балкан є те, що умови які висуває ЄС відрізняються від подібних угод з країнами в інших регіонах. Наприклад, для першого кроку до вступу в ЄС країна повинна відповідати основним критеріям вступу. Копенгагенські критерії поділяються на три основні галузі: політичні, економічні та адміністративні. Політичні критерії вимагають наявності стабільних інститутів, що гарантують верховенство закону, демократію, права людини, захист і повагу меншин [61]. Економічні критерії концентруються на існуванні активної ринкової економіки та здатності справлятися з ринковими силами й конкурентним тиском. Адміністративні критерії зосереджені на виконанні зобов'язань щодо набуття членства. Загальновизнано, що умови, яким повинні відповідати країни західних Балкан не тільки багатовимірні, але і більш вимогливі. А саме, від країн вимагається розвиток регіонального співробітництва, чого ніколи офіційно не вимагали від країн, які брали участь у попередніх розширеннях.

Стратегія ЄС щодо конструктивної та паралельної взаємодії з Сербією та Косовом зазвичай розглядається як успішна нормативна сила. Політика розширення ЄС в цілому і SAP у регіоні західних Балкан зокрема створюють передумови для розвитку добросусідських відносин, попри проблематичний політичний клімат. У зв'язку з цим примітно, що обидві сторони погодилися

з тим, що жодна зі сторін не буде блокувати або заохочувати інших блокувати прогрес іншої сторони на їх відповідних шляхах ЄС [36, 402]. У своєму техніко-економічному обґрунтуванні SAA з Косовом, Європейська Комісія твердо дійшла висновку, що немає ніяких юридичних перешкод для укладення такої угоди, попри те, що деякі держави-члени не визнають Косово як незалежну державу. Якщо, наприклад, порівняти SAA угоди з Косовом та з Сербією, може здатися, що вони є майже ідентичними, як і по структурі, так і по змісту. Але, якщо детальніше розглянути обидва документи, стає зрозуміло, що є присутній суттєвий ряд відмінностей.

По-перше, в той час як Сербія прямо визнається потенційним кандидатом на членство в ЄС, преамбула SAA з Косовом ретельно уникає такого формулювання [14]. Замість цього в преамбулі вказано, що участь Косова в SAP і здійснення SAA приведуть до прогресу в європейській перспективі Косова [14]. Іншими словами, преамбула являє собою приклад розмитой дипломатичної мови, що ілюструє двозначність відносин ЄС з Косовом, яке включено до стратегії розширення ЄС, але не може бути запропоновано з чіткою перспективою потенційного членства до тих пір, поки не буде розв'язаним питання про статус. Часте використання застереження щодо якщо об'єктивних обставини в преамбулі, а також в деяких положеннях SAA ще більше розкриває невизначеність щодо розвитку відносин ЄС-Косово.

По-друге, особливість Косова призвела до включення конкретних положень, які не можуть бути знайдені в інших SAA. Існує, наприклад, застереження про невизнання, а також конкретні положення, що стосуються відносин Косова з Сербією. Більш того, політичний діалог між ЄС і Косовом безпосередньо пов'язаний з процесом нормалізації відносин між Косовом і Сербією. Стаття 13 SAA кодифікує основні принципи цього процесу, такі як зобов'язання про те, що жодна зі сторін не блокуватиме прогрес іншої сторони на їх відповідних шляхах ЄС [15]. З цією метою Косово бере на себе перелік зобов'язань, включаючи, зокрема, сумлінне виконання всіх угод з

Сербією та сприяння місії EULEX. Такий експліцитний опис принципу добросусідства є абсолютно винятковим і таким, що виходить за рамки досить загальних положень про сусідство, які можна знайти в інших SAA. Крім того, Рада SAA буде здійснювати нагляд та моніторинг за процесом нормалізації й може приймати рішення і давати рекомендації в цьому зв'язку. Відповідно, SAA доповнює діалог щодо нормалізації відносин між Белградом і Приштиною.

По-третє, принцип прецедентності передбачає, що сфера дії SAA з Косовом відрізняється від інших угод з іншими країнами. Це означає, наприклад, що SAA з Косовом не містить стандартного застереження про нерозповсюдження зброї масового знищення. Також в інших частинах угоди незначні розбіжності можуть бути пов'язані з питанням поділу компетенції. Наприклад, SAA з Косовом прямо виключає портфельні інвестиції зі сфери застосування глави про поточних платежах і русі капіталу, в той час як SAA з Сербією передбачає що сторони повинні забезпечити, починаючи з чотирьох років після його вступу в силу, вільний рух капіталу, що відноситься до портфельних інвестицій і фінансових позик і кредитів з терміном погашення менше одного року. У свою чергу, ця різниця зображує межі сфери компетенції ЄС в галузі інвестицій.

Ще однією важливою відмінністю є відсутність положень про право в'їзду та проживання громадян Косова. Наприклад, не існує положення про припинення вимог до доступу для національних ринків праці косовських робітників, тоді як таке застереження присутнє в SAA з Сербією. Відмінності також помітні в розділі про пункти, де SAA з Косовом охоплює тільки право займатися економічною діяльністю за допомогою створення компаній. З іншого боку, SAA з Сербією також містить право на самостійну зайнятість. Єдині права для косовських громадян можна знайти в розділі надання послуг. Вони, зокрема, передбачають, що Косовська компанія, створена на території ЄС, має право наймати громадян Косово за умови, що такі співробітники є ключовим персоналом, як це визначено в статті 55(2)

SAA [15]. SAA далі визначає завдання поступового встановлення умов, що дозволяють тимчасово в'їжджати й залишатися постачальникам послуг на території іншої країни.

SAA з Косовом не може бути відірвана від ширшого політичного контексту, зокрема від SAP для Західних Балкан і процесу нормалізації відносин між Сербією та Косовом. Досі ЄС досить успішно виступав посередником у двосторонніх угодах між Косовом і Сербією. У свою чергу, і Косово, і Сербія могли б зробити значні кроки вперед у своєму процесі зближення з ЄС. Відкриття переговорів про вступ до ЄС з Сербією і укладення SAA з Косовом є важливими віхами на довгому і важкому шляху до стабілізації регіону Західних Балкан. ЄС використовував цю можливість для визначення своєї керівної ролі в цьому процесі та для практичної реалізації принципу добросусідства як ключової умови подальшого прогресу. Це можна чітко розуміти з SAA угоди з Косовом і рамок переговорів про приєднання з Сербією.

Обидва документи посиляються на кінцеву мету юридично обов'язкової угоди між Сербією і Косовом і мають на увазі зобов'язання, що жодна зі сторін не може блокувати іншу в її європейських прагненнях. Іншими словами, SAA з Косовом є важливим інструментом сприяння діалогу між Белградом і Приштиною за сприяння ЄС. Ба більше, вона забезпечує правову основу для політичних та економічних реформ на основі так званої Європейської програми реформ (European Reform Agenda, ЄПР) [8].

ЄПР це діалог на високому рівні між Урядом Косова та Європейською комісією (ЄК), який складається з наступних основних пріоритетів Косова в рамках SAA:

1. Чесне управління і верховенство права,
2. Конкурентоспроможність та інвестиційний клімат;
3. Освіта та працевлаштування [6].

Уряд Косова і Європейська Комісія визначили пріоритетні заходи в рамках ЄПР. Кілька середньострокових пріоритетів у декількох галузях, на

яких зосереджено увагу Косова, як і раніше полягають у прийнятті законодавства, яке зробить тимчасове зупинення або відсторонення від посади державних посадових осіб, засуджених за корупцію, обов'язковим. Ці пункти також полягають у забезпеченні відкритого та прозорого процесу відбору відповідно до закону для будь-якої установи або регуляторного органу.

Загалом же, в рамках SAA Косово і ЄС повинні були взяти на себе взаємні зобов'язання. З одного боку, Косово повинно втілювати подальші й глибші реформи, а з іншого ЄС повинно надавати реальні можливості для потенційної інтеграції. Для Косова, SAA, як і для інших країн регіону, містить політичний діалог, торгові умови, політичне співробітництво, питання правосуддя, свободи й безпеки, а також ряд інших важливих питань.

Всі країни регіону мають свої погляди на членство в ЄС, де спільні інтереси й цілі складаються з побудови демократичного суспільства, заохочення прав людини, створення складних механізмів і подолання етнічних відмінностей, що перешкоджають конфронтації між державами. В сенсі прискорення інтеграційних процесів, було б корисно якби більше роботи було присвячено визнанню державності Косово, будь то від інших п'яти держав-членів ЄС і за його межами, а також в плані членства у важливих міжнародних організаціях, що буде сильно впливати на позицію держави Косово. У зв'язку з цим SAA вважався важливим кроком, який мав би продемонструвати готовність і прогрес міжнародної спільноти.

Знову ж таки, слід підкреслити, що Косово недостатньо застосовує або, що ще краще, не проектує маркетингові стратегії для реалізації. Уряд Косова має продовжувати свої реформи та виконувати інші зобов'язання. Ці зобов'язання вимагають виконання чинних угод і вироблення нових угод. Уряд повинен прагнути до проведення необхідних реформ і сприяти діалогу з лібералізації візового режиму. Реалізація має вирішальне значення, коли реформи будуть стійкими й незворотними, а результати – ясними та конкретними.

Підсумовуючи все вищесказане, варто відзначити, що прийняття SAA з Косовом було прецедентом, як і для країн-членів ЄС, що не визнають Косово, так і для інтеграційних процесів в Європі. Загалом же, висуваючи вимоги щодо регіональної стабільності та нормалізації відносин між країнами, детальніший аналіз структури та змісту угоди з Косовом дозволяє сказати, що угода є унікальним документом. Попри те, що SAA був фактично першою комплексною угодою прийнятою саме між Косовом та ЄС без втручання та залучення Сербії, її зміст відрізняється у порівнянні з SAA угодами з іншими країнами. SAA містив в собі положення, що фактично перезавантажили процес нормалізації відносин між Косовом та Сербією. Враховуючи розставлений акцент на поглибленні регіональної інтеграції, SAA, можливо стверджувати, що SAA фактично став дорожньою картою для поглиблення відносин між ЄС та Косовом. Саме тому, детальніший аналіз перспектив та реалізації пунктів SAA, що міститиметься в наступному розділі, дозволить глибше зрозуміти важливість SAA саме як дорожньої карти у розв'язанні Косовського питання.

Висновки до 2 розділу

Якщо розглядати відносини між Косовом та ЄС з перспективи наявної договірно-правової бази, SAA є фактично основним інструментом для поглиблення інтеграції між Косовом та ЄС. SAA в рамках глобальної SAP в регіоні західних Балкан є важливим інтеграційним елементом, який був і залишається ключовим форматом для поглиблення інтеграційних процесів та нормалізації відносин між Приштиною та Белградом. Однак, підписання та зміст SAA є унікальними в контексті західних Балкан, оскільки ЄС, як правосуб'єктна міжнародна організація, підписала документ з країною, що не є визнаною всіма країнами-членами ЄС. Щодо змісту угоди, SAA містить в собі твердження про посилення співпраці в регіоні, що є пунктом який відсутній в SAA з іншими країнами.

Ці ключові відмінності та унікальності у підписанні SAA з Косовом показують іншу проблематику, про яку йшлося в першому підрозділі. А саме, п'ять країн-членів ЄС, такі як Іспанія, Словаччина, Кіпр, Румунія та Греція не визнають незалежності Косова, що сповільнює інтеграційні процеси в регіоні та утворює проблематику у відносинах між ЄС та Косово. Косову необхідно нормалізувати відносини з цими країнами в різних сферах співпраці, включаючи адміністративні, економічні та дипломатичні виміри. Оскільки основними причинами невизнання Косова є страх створення небезпечного прецеденту, що може створити етнічну проблематику внутрішніх відносин в кожній з країн, відносини між Косовом та ЄС можуть змінитися через регіональні та глобальні зрушення щодо статусу Косова. Враховуючи ці аргументи, Косово повинне проводити подальше реформування в рамках SAA, одночасно знаходячи компроміси та налагоджуючи відносини в умовах невизнання.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ У ВІДНОСИНАХ МІЖ КОСОВОМ ТА ЄС

3.1 Прогрес та реалізація дорожньої карти в рамках SAA

Щоб розуміти та аналізувати прогрес в реалізації дорожньої карти SAA, що була детально описана в попередньому підрозділі, як фактично, так і концептуально, необхідно звернути увагу на офіційні заяви Європейської Ради. Оскільки останній наявний пресреліз щодо прогресу у реалізації та втіленні SAA у регіоні західних Балкан датується 2019 роком, необхідно окреслити результати моніторингу Європейської Ради у Косові. Згідно з цим пресрелізом, Європейська Рада заявляє про важливість подальшого втілення SAA з Косовом [3]. Ця угода, що заключена тільки з ЄС, яка не завдає шкоди позиціям держав-членів за статусом, забезпечує договірну основу між ЄС і Косово. Вона надає Косову можливість для сталого прогресу і зближення з ЄС відповідно до європейської перспективи регіону, а також створює економічні та інвестиційні можливості. Рада визнає прогрес, досягнутий у втіленні ЄПР, і закликає до якнайшвидшого здійснення заходів, що залишилися в рамках ЄПР. ЄС також закликає всіх політичних діячів в терміновому порядку зосередити увагу на реформах і просуванні європейського порядку денного Косова на благо народу [3].

Зазначений вище пункт з офіційного пресрелізу, хоч і відзначає прогрес досягнутий у здійсненні програми реформ, також окреслює необхідність подальшої роботи в цьому напрямку. Якщо брати до уваги ЄПР, то варто зазначити, що Косово не набуло значного прогресу у втіленні реформ у жодній зі сфер. Попри те, що певний прогрес у сферах освіти та бізнесу є помітним, Косово не реалізувало більшість пунктів окреслених в ЄПР також станом на 2020 рік.

Якщо продовжувати працювати з офіційним пресрелізом, що фактично зображує офіційну позицію ЄС, можна побачити вказівку на дії, що очевидно

не сподобалися Європейській Раді. А саме, Рада глибоко шкодує про рішення уряду ввести одностороннє підвищення тарифів до 100% на імпорт з Сербії та Боснії і Герцеговини в листопаді 2018 року в порушення зобов'язань за СЕФТА і так званому духу SAA, а також про введення нетарифних бар'єрів. Водночас, Рада заявила, що ці рішення підривають регіональне співробітництво, включаючи регіональний економічний простір, і повинні бути негайно скасовані.

Якщо оцінювати інші сфери співробітництва між Косовом та ЄС, можна окреслити, що Косово фактично не виправдало очікувань Європейської Ради в реформах юридичної сфери та протидії корупції. В пресрелізі, вказано, що необхідно рішуче боротися з корупцією та організованою злочинністю. Рада як і раніше стурбована політичним втручанням в юридичні справи. Водночас, Рада відзначає необхідність подальшого прогресу у боротьбі з радикалізацією, екстремізмом і тероризмом. ЄС також зазначає, що необхідні додаткові зусилля у боротьбі з фінансуванням тероризму, а також з реабілітації та реінтеграції. У цьому контексті Рада особливо підкреслює необхідність ефективного та інтенсивного регіонального та міжнародного співробітництва, в тому числі з Європолом і Євроюстом, при повному дотриманні їх регламентації [3].

Особливо цікавим є згадка про діалог Приштини з Белградом. Як зазначається у ньому, що стосується діалогу з Белградом за сприяння ЄС, то Приштина повинна докласти подальших суттєвих зусиль і внести свій внесок у створення сприятливих обставин, а також утримуватися від будь-яких дій, які можуть асоціюватися з провокаціями. Рада підкреслює, що нинішній статус-кво не є стійким. Вкрай важливо, щоб діалог відновився якомога швидше. Всеосяжна юридично обов'язкова угода повинна розв'язати всі актуальні проблеми відповідно до міжнародного права і норм ЄС і сприяти регіональній стабільності [32, 176]. Укладення без подальших затримок такої угоди має вирішальне значення для того, щоб Косово і Сербія могли просуватися вперед по своїх відповідних інтеграційних процесах [3].

Водночас, важливим фактором є те, що ЄС відзначає теперішній прогрес у нормалізації відносин між країнами як нестійкий. Ці моменти з аналізу свідчать про недостатню кількість роботи у напрямку нормалізації відносин. Важливим питанням є те, хто повинен брати на себе відповідальність за нормалізацію відносин в рамках SAA. Беручи до уваги те, що договори SAA між ЄС та Косовом та ЄС та Сербією відрізняються за змістом, хоч і є близькими, такі твердження фактично ще раз окреслюють бажання ЄС до поглиблення регіональної співпраці. Рада знову заявляє, що всі минулі угоди, укладені в рамках діалогу за сприяння ЄС, повинні бути виконані. У зв'язку з цим Рада вітає подальше зміцнення Угоди про правосуддя і повне здійснення угоди про телекомунікації.

Однак Рада шкодує про те, що не було досягнуто жодного прогресу у виконанні давніх зобов'язань щодо здійснення минулих угод про діалог, включаючи підготовку проекту АСМ в Косово, повне здійснення угоди щодо спільного контролю над кордоном між Косовом та Сербією, а також імплементацію енергетичної угоди. Рада також шкодує про те, що міст у Митровиці досі не був відкритим для всіх видів транспорту, попри завершення ремонтних робіт [3].

Якщо ж аналізувати прогрес в імплементації SAA більш детально, варто відзначити, що угода не проявила бажаного результату також станом на 2020 рік. Як відзначають експерти, попри участь у процесі інтеграції в ЄС з моменту проголошення незалежності у 2008 році, Косово насправді не просунулося вперед у цьому процесі. Найбільш помітною подією у цьому зв'язку стала ратифікація SAA, яка досі не мала великого значення для Косова через відсутність інструментів для імплементації більшості з тверджень цієї угоди [66].

В результаті Косово залишається потенційним кандидатом на членство в ЄС з дуже неясною перспективою. Все, здається, стає ще складнішим, якщо згадати той факт, що все ще є п'ять держав-членів, які не визнають незалежність Косова. Беручи до уваги всі зовнішні фактори, безпосередньо

пов'язані з ЄС і його державами-членами, а також постійну нездатність косовських інститутів виконувати вимоги ЄС, можна вдатися до запитання, а як взагалі повинен виглядати інтеграційний процес Косова до ЄС, особливо зважаючи на SAA угоду.

Щоб досягти успіху в процесі інтеграції в ЄС в рамках SAA, уряд повинен підходити до цього процесу у двох вимірах: внутрішньому і зовнішньому. Всередині країни існує багато нерозв'язаних питань з минулого, які необхідно терміново вирішити. У сфері зовнішньої політики, Косово має не тільки повністю включитися в цей процес, а й активізувати переговори з наявними інститутами ЄС і особливо з державами-членами в обмін на кращі шанси для лібералізації візового режиму та інтеграційного процесу [66]. Найбільша проблема, з якою Косово стикається вже багато років, стосується корупції та верховенства закону. Відсутність прогресу в цьому напрямку вважається однією з головних причин, за якими держави-члени ЄС все ще не наважуються скасувати візовий режим для громадян Косова, попри те, що Косово офіційно виконало всі критерії, встановлених дорожньою картою з лібералізації візового режиму. Що дійсно може допомогти Косову на шляху до ЄС, так це боротьба з корупцією і зміцнення верховенства закону. Ще одним важливим питанням, яке Косово має вирішити, є належне здійснення SAA у всіх сферах цієї угоди. З моменту ратифікації у 2016 році ця угода не була повністю виконана, а невиконання перешкоджає важливості цього найважливішого договору Косова з ЄС. Та ж історія відноситься і до здійснення ЄПР, яка, на думку різних організацій громадянського суспільства в Косово, не виконується. В даний час ЄПР 2.0 знаходиться на громадському обговоренні та очікується, що вона буде прийнята незабаром після створення нових інститутів в Косові [66].

Можна значною мірою стверджувати, що SAA сьогодні є головним інструментом, що лежить в основі шляху Косова до ЄС. Він став першою юридичною угодою між Приштиною і Брюсселем і окреслив всі механізми здійснення реформ, які поступово приведуть правову базу Косова у

відповідність до вимог ЄС. Імплементация SAA в Косові в даний час здійснюється в рамках Національного плану втілення SAA на 2019-2023 роки. За офіційними даними, програма протягом 2019 року була втілена на 50,87% [70].

Вичерпна доповідь Косово-2019, випущена Європейською Комісією, містить поглиблений аналіз досягнень країни за минулі роки в області верховенства права, економічного розвитку, регіонального співробітництва, нормалізації відносин з Сербією і приведення їх у відповідність з європейськими стандартами. Зауваження були сформульовані як в позитивному, так і в негативному ключі, тобто з виділенням досягнень, а також недоліків. Найголовніше, що в доповіді викладаються інструкції та передбачувані заходи щодо ключових областей реформи, які повинні бути здійснені протягом наступних дванадцяти місяців відповідно до SAA і ЄПР [2]. З одного боку, можливо розглянути процес розширення відносно Косова, оцінивши нинішні й найбільш актуальні інструменти узгодження політики, які були створені між Косовом і ЄС, і визначивши, на якому етапі знаходиться країна з точки зору дотримання і здійснення. З іншого боку, варто також зосередити увагу на тих областях політики, в яких Косово має здійснювати свою діяльність особливо старанно [2].

Нова методологія розширення була спочатку розроблена як інструмент обходу вето Франції на початок переговорів про приєднання з Албанією та Північною Македонією після саміту ЄС у жовтні 2019 року [37]. Ось чому, з чисто технічної точки зору і строго ґрунтуючись на прогресі в рамках графіка розширення, нова методологія розширення навряд чи доречна для Косова, оскільки країна все ще далека від досягнення рівня прогресу Албанії та Північної Македонії. А значить, короткострокові та середньострокові цілі Косова повинні фокусуватися на виконанні всіх попередніх умов і політичних пріоритетів відповідно до контрактних угод, підписаних Косовом і ЄС, а саме SAA і ЄПР 2.0. В найкращих інтересах Косова, проводячи такі реформи ефективним і надійним чином, довести зацікавленим сторонам ЄС,

включаючи інститути, але особливо державам-членам, що ця країна є надійним і серйозним партнером, здатним забезпечити своєчасні результати.

SAA та ЄПР 2.0 слід розглядати як два фундаментальних завдання на шляху до інтеграції та, зрештою, до приєднання. Інститути в Косові повинні брати активну участь в процесі реформ і приділяти особливу увагу всім діям, спрямованим на зміцнення верховенства права і правопорядку. Процес імплементації має бути прозорим для громадянського суспільства та засобів масової інформації. Вкрай важливо, щоб заходи розроблялися і підкріплювалися відкритим і підзвітним чином, а саме щоб широка громадськість могла спостерігати й відстежувати хід реформ [46]. З цією метою участь членів громадянського суспільства та представників міжнародної спільноти як зовнішніх арбітрів підвищило б легітимність процедур в цілому. Важливо, щоб влада зрозуміла і довела, що SAA та ЄПР 2.0 є не тільки договірними зобов'язаннями, а й орієнтирами для Косова на шляху до інтеграційних процесів ЄС та нормалізації відносин з Сербією.

Косово, на відміну від інших країн регіону, є унікальним випадком та своєрідним прецедентом в інтеграційних процесах ЄС. Мало хто сумнівається у твердій європейській перспективі країни та її рішучому шляху до вступу в ЄС, але напружені відносини з Сербією змушують інститути ЄС по-різному розглядати інтеграційні перспективи Косова. Дебати та суперечки між країнами-членами ЄС щодо державності Косова є і будуть найважчим тягарем для країни та її головним завданням, яке необхідно подолати. Дискусії про статус вже тимчасово уникали, коли була ратифікована SAA. А саме ЄС, а не окремі держави-члени від імені ЄС як юридичної особи підписали угоду. Завдяки цій правовій гарантії Косово змогло уникнути потенційного вето з боку п'яти невизнаних держав [54].

Крім того, теоретичне надання Косову статусу кандидата ні в якому разі не повинно було б мати на увазі визнання, оскільки саме держави-члени, а не ЄС, мають компетенцію визнавати державність іншого суб'єкта. Тому, можна заявляти що, Косово могло б просунути вперед в процесі

приєднання, навіть коли країна не буде визнана всіма державами-членами ЄС. Але країні все ж необхідно політично і дипломатично взаємодіяти з п'ятьма невизнаними країнами ЄС, щоб просунути до сценарію повного визнання всіма державами-членами ЄС. Косово не може дозволити собі більше ніяких потенційних перешкод у своєму інтеграційному процесі. Саме тому, важливо сказати про те, що Косово повинне продовжувати реформи та нормалізувати свої відносини з Сербією за посередництва ЄС. Якщо ж говорити про відносини ЄС та долучення Косова до інтеграційних процесів, важливим кроком є подальша співпраця в рамках SAA. оскільки ця угода є унікальною в кожній країні, що співпрацює з ЄС в рамках інтеграційних процесів, зосередження Косова на регіональному вимірі відносин є розумним вибором [25, 112].

Попри те, що SAA не називається дорожньою картою як такою, перелік вимог з боку ЄС щодо Косова дозволяє аналізувати та розуміти цей документ саме як дорожню карту. За умови виконання вимог зазначених в документі, нормалізації відносин з Сербією та винайдення консенсусу з країнами-членами ЄС, що не визнають Косово, можна буде твердо стверджувати про можливість поглиблення інтеграційних процесів та можливостей вступу Косова до ЄС. Однак, варто розуміти, що такий сценарій розвитку подій є маловірогідним в найближчому майбутньому, оскільки Косово все ж не досягло помітних успіхів у сфері реформ в рамках як і SAA та ЄПР. Це означає, що пошук роботи у сфері внутрішньої політики є необхідним процесом для виконання вимог SAA, що є важливою угодою та інструментом контакту ЄС та Косова в майбутньому [94].

Якщо проаналізувати можливі сценарії, які були опубліковані незалежними аналітиками, відносини між Косовом та Сербією з перспективи інтеграційних процесів можуть мати різний вигляд [77, 3]. А саме, чотири найбільш вірогідними сценаріями, на думку авторів, є:

- Поступова нормалізація відносин між Косовом та Сербією, вступ обох країн до ЄС. Всі країни західних Балкан стають членами НАТО, а

відносини між Косовом та Сербією нормалізуються повністю, навіть на суспільному рівні.

- Сербія стає членом ЄС, коли ж Косово перебуває на фінальній стадії. Обидві країни змінюють свої Конституції. Сербія робить це для видалення пунктів про територіальні претензії до Косова, а Косово модифікує документ щоб створити АСМ. Згідно з цим сценарієм, Сербія не визнає Косово де-юре, але і не блокує відносини Косова з міжнародними організаціями, включаючи ООН.
- Сербія та Косово не можуть втілювати всеосяжний план, що буде прийнятий за посередництва ЄС. За таких умов, ЄС поступово припиняє посередництво між країнами та фактично сповільнює інтеграційні процеси. Надалі, ЄС відмовляється від ролі медіатора та посередника у регіоні, поступово заморожуючи інтеграційні процеси, що посилює територіальні претензії між країнами та можливості до збройних сутичок між країнами.
- ЄС заморожує інтеграційні процеси або на західних Балканах або для Косова та Сербії. Оскільки країни не бачать жодних перспектив у сфері інтеграційних процесів з ЄС, країни-члени ЄС, що не визнають Косово не планують змінювати свою офіційну позицію. Оскільки угоди з ЄС не виконуються, країни надалі продовжують звинувачувати один одного, поступово змінюючи свою риторику на більш мілітаристську та агресивну [77].

Попри те, що різні аналізи та прогнози щодо інтеграційних процесів на Балканах можуть стосуватися різних сценаріїв, наведений вище приклад лише підтверджує важливість ролі ЄС як медіатора та посередника у регіоні. Саме тому, подальший рух у напрямку імплементації SAA та ЄПР 2.0 є необхідним для Косова заради ствердження серйозності своїх намірів та виконання юридично обов'язкових угод з ЄС. У свою чергу, відносини Косова з Сербією можливо модифікуватимуться та змінюватимуться, залежно від позиції ЄС, США та політичного клімату в обох країнах.

Отже можна стверджувати про необхідність роботи в цьому напрямку, а також прийняття плану ЄПР 2.0. Якщо говорити про можливі сценарії та наявний прогрес у виконанні SAA, Косово повинне подолати політичну кризу та парламентську фрагментованість заради проведення ключових реформ в юридичних, економічних та адміністративних сферах. Попри те, що ЄС окреслює як і позитивні так і негативні висновки в імплементації SAA станом на 2019 та 2020 роки, подальша робота необхідна для нормалізації відносин з Сербією. Беручи до уваги, що зміст і саме існування SAA з Косовом є прецедентом, наразі не було створено іншого формату для поглиблення інтеграційних процесів з Косово. Саме тому, попри деяку лімітованість цієї угоди, важливим моментом є подальша робота в цьому напрямку та чіткий моніторинг з боку інституцій ЄС.

3.2 Перспективи вступу Косова до ЄС та можливості нормалізації відносин на західних Балканах

Необхідно розуміти, що прецедент, який виникне внаслідок успішного врегулювання конфлікту із потенційною незалежністю Косова може призвести до широких міжнародно-правових та політичних наслідків. ЄС виступає посередником у відносинах між Приштиною і Белградом з самого початку переговорного процесу у 2011 році. Серйозність намірів ЄС неодноразово підтверджувалася діями, спрямованими на нормалізацію відносин між сторонами. Сьогодні можна заявити про прихильність ЄС у сфері подальшої співпраці з Сербією і Косовом.

З самого початку переговорного процесу обидві сторони заявили про свої очікування подальшого розширення інтеграції з ЄС. Станом на 2020 рік країни перебувають на різних стадіях співпраці з ЄС. Обов'язковим кроком для переходу до наступного етапу у відносинах з ЄС для Сербії є врегулювання відносин з Косово. Водночас співпраця Брюсселя з

Приштиною є прецедентом. Шлях Косова як молодій державі до інтеграції з ЄС лежить у міжнародному визнанні, яке, у свою чергу, неможливе без укладення угоди з Сербією, що дозволить розпочати наступний етап послідовного співробітництва з ЄС [67].

Альтернативним поглядом є те, що станом на момент написання дослідження, можливості нормалізації відносин між Косовом та Сербією є нечіткими. Те ж саме можна зазначити стосовно можливого вступу Косова та Сербії до Європейського Союзу. У світлі подій призначення М. Лайчака спецпредставником щодо Косова та Сербії, думки аналітиків значно розділилися. Як зазначають аналітики з незалежного ресурсу EUObserver, ЄС може зробити велику стратегічну помилку в призначенні міністра закордонних справ Словаччини М. Лайчака для керівництва переговорами між Косовом та Сербією щодо остаточної угоди про нормалізацію. попри його кваліфікацію, М. Лайчак є прикладом невдалої кадрової політики з боку ЄС з двох причин.

По-перше, Словаччина є однією з п'яти держав-членів ЄС, які не визнають незалежність Косова від Сербії. Іспанія, чий колишній міністр закордонних справ Ж. Боррель став главою зовнішньополітичного відомства ЄС в грудні, є ще однією причиною чому нормалізація відносин є проблематичною в майбутньому [91].

По-друге, призначення М. Лайчака означає, що два високопоставлених дипломата ЄС, що займаються формуванням політики щодо Косова, є вихідцями з невеликої меншини держав-членів ЄС, які не визнають Косово. Як зазначають ті ж аналітики, призначення М. Лайчака керувати переговорами між Косовом і Сербією означає посилення несерйозності ЄС щодо лідерів Сербії, Косова і всього регіону в цілому. Це також серйозно ускладнює оголошену активізацію політики щодо розширення ЄС.

На початку жовтня спеціальний представник Європейського Союзу з Белградсько-Приштинського діалогу М. Лайчак відвідав дві столиці для проведення переговорів про нормалізацію відносин між сторонами. Це

сталося після низки внутрішньополітичних криз як в Косово, так і в Сербії, а також суперечливої угоди, укладеної у Вашингтоні у вересні 2020 року. Ключовою проблемою підписання угоди у Вашингтоні був той факт, що більшість пунктів тієї угоди стосувалися економічних питань.

Обидві сторони домовилися продовжити роботу за раніше підписаними на початку року угодами про відновлення авіаційного та залізничного сполучення, а також приступити до будівництва нових сполучних доріг і магістралей. Вони також домовилися працювати з США над техніко-економічним обґрунтуванням з метою спільного використання спірного озера Газіводє/Уджман як надійного джерела води та енергії [92]. Що стосується інших зовнішньополітичних питань, то відповідно до інтересів США, обидві сторони погодилися заборонити використання обладнання 5G, що поставляється ненадійними постачальниками в їх комунікаційній мережі, імовірно посилаючись на Китай. Що стосується питань освіти, то обидві країни домовилися, зокрема, приймати дипломи про вищу освіту один одного. Президент Сербії А. Вучич подякував американським чиновникам, назвавши угоду кроком вперед в нормалізації відносин [82].

Однак, колишній Прем'єр-міністр Косова Р. Харадінай, чия партія входить до складу керівної коаліції в Косові, заявив, що його партія не підтримає угоду, якщо вона буде містити угоду про використання озера Газіводє/Уджман. Косовські політики як і раніше розходяться в думках щодо окремих угод, підписаних двома країнами з США, в яких не обумовлюється, коли вони набирають чинності та чи вимагають вони ратифікації їх національними парламентами, хоча внутрішні закони обох країн говорять, що вони повинні бути ратифіковані. Після того як ЄС спочатку прийняв стримане ставлення до угод за посередництва США, в середу А. Пізонеро, представник ЄС з питань міжнародного партнерства, сусідства і розширення, заявила, що ЄС і раніше працювала у сферах угоди підписаної у Вашингтоні [92].

Верховний представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки

Жозеп Боррель заявив, що частини документа, підписаного представниками Сербії й Косова у Вашингтоні на початку вересня, побудовані на попередніх зобов'язаннях, взятих обома сторонами в діалозі, і можуть внести корисний внесок у досягнення всеосяжної, юридично обов'язкової угоди [26]. Новий посол ЄС у Косові Т. Шуніог, у свою чергу, заявив, що Косово має майбутнє в ЄС і має чітку європейську перспективу, дану лідерами ЄС всім країнам регіону у 2003 році [83].

Фрагментарна внутрішня політика обох держав створює достатньо підстав для непорозумінь, роблячи шлях до остаточної та такої угоди, яка би зобов'язувала сторони дійсно дуже важким. Перспективи якнайшвидшого відновлення процесу і досягнення взаємоприйнятної угоди залежать головним чином від внутрішньополітичної згуртованості як в Косові, так і в Сербії, а також від того, хто перемаже на президентських виборах в США 3 листопада [38].

Політичний ландшафт в Косові докорінно змінився. В останні кілька років зростає суспільний попит на так звані нові обличчя, які візьмуть на себе керівництво політикою й управлінням. А проте, склад нинішнього парламенту зображує політичний клас, що характеризується некомпетентним і корумпованим управлінням, відсутністю будь-якого бачення майбутнього і нездатністю реалізувати амбіції виборців про процвітання.

Політична ситуація в Косові, можливо, ніколи не була настільки заплутаною. Після парламентських виборів 6 жовтня 2019 року уряд очолив А. Хоті, політик, який отримав майже в сім разів менше голосів, ніж В. Османі, кандидат його партії на пост прем'єр-міністра. А. Хоті отримав цю посаду завдяки політичній інженерії: деякі з них підтримувалися зовнішніми акторами – у всьому, починаючи з пропозиції про недовіру в розпал епідемії COVID-19 і закінчуючи сумнівним рішенням Конституційного Суду, нібито підтриманим президентом Х. Тачі [38].

Ще більше ускладнивши ситуацію, спеціальна прокуратура в Гаазі оголосила, що Х. Тачі може бути звинувачений у військових злочинах в

найближчому майбутньому. А. Хоті та очолюваний ним уряд не тільки позбавлені демократичної легітимності, але і стикаються зі складною серією політичних проблем, включаючи пандемію, економічну кризу, майже відсутній діалог з Сербією й угоду з Вашингтоном, яку неможливо реалізувати. Параліч парламенту, в якому політична фрагментованість та фракційність призводять до нескінченних розбіжностей навіть за основними та суттєвими законами, такими як ті, що стосуються пакету заходів з запобігання поширення COVID-19, робить ситуацію ще більш похмурою. В результаті парламентська демократія в Косові стала в кращому випадку дисфункціональною [38].

Політичний клімат в Сербії не є набагато кращим. Президент А. Вучич може спочатку здаватися популярним вибором громадськості через недавні результати виборів, але насправді його база підтримки здається відносно хиткою. Це зображує зусилля його уряду щодо створення однопартійної держави, його відсутність політичного діалогу з опозицією і групами громадянського суспільства, його суперечливі відносини з церквою і його заявлені амбіції навколо об'єднання всіх сербів.

Вучич, схоже, не зацікавлений у досягненні всеосяжної угоди з Косовом, особливо якщо це може зашкодити його перспективам переобрання у 2022 році. В цілому переговори між країнами за сприяння ЄС втратили довіру в Сербії. І Белград не зміг зв'язатися з громадськістю щодо цього процесу, особливо в тому, що стосується основних подій в Брюсселі в останні роки.

Уряд Косова втратив подальшу громадську підтримку через зміну своєї позиції щодо діалогу з Сербією. Опозиція і групи громадянського суспільства критикують зміщення акценту уряду з взаємного визнання на економічну нормалізацію, як це було у випадку з угодою, що була підписана у Вашингтоні. Ця угода викликала змішані почуття не тільки в Косові, але і на всіх західних Балканах, в тому числі в Сербії. Багато хто в регіоні висловили сумніви в характері й цінності цієї угоди, а також в можливостях

імплементатії. Громадська реакція на цю угоду також була зосереджена на її складних, проблематичних відносинах з процесом інтеграції в ЄС і становищі як Косова, так і Сербії на міжнародній арені.

Недавній глухий кут у діалозі між Косовом і Сербією за сприяння ЄС, викликаний розбіжностями щодо статусу муніципалітетів з сербською більшістю в Косові, зображує нестабільний політичний клімат в цих країнах і відсутність у них бачення того, як рухатися вперед [35]. Неузгоджена, заплутана і конфліктна роль посла США Р. Гренелла в цьому процесі тільки ще більше ускладнила ситуацію [78]. Ні Косово, ні Сербія докорінно не зміняться в політичному відношенні до тих пір, поки не пройдуть вибори в США. На даний момент вони, схоже, відмовилися від діалогу, якому сприяв ЄС. Незалежно від результатів виборів, ЄС буде продовжувати контролювати основну частину дипломатії між двома країнами.

Якщо Трамп залишиться при владі протягом наступних чотирьох років, політика ЄС на Західних Балканах буде зосереджена на контролі економічних питань в регіоні. Якщо Д. Байден переможе, це викличе гучний подих полегшення у більшості європейських урядів. Будучи переконаним прихильником трансатлантизму, Д. Байден надасть необхідну підтримку діалогу. Більш того, він вже пообіцяв ставитися до Косова і Сербії однаково [79].

Але саме ЄС повинен продемонструвати тверде лідерство і тим самим завоювати довіру в цьому процесі. Блок може почати з того, що виступить єдиним голосом проти інтеграції ЄС на Західних Балканах і уникне конструктивної двозначності. Оскільки деякі з його держав-членів не визнають Косово як незалежну державу, ЄС зайняв нейтральну позицію щодо його статусу [3]. Визнавши Косово, ЄС міг би звільнитися від багатьох перешкод на шляху виконання своїх обіцянок щодо перспектив ЄС для країн Західних Балкан. Водночас ЄС має знайти нові, ефективні способи підтримки демократичних сил у Сербії – не допустити сповзання країни до повного самодержавства. Блок повинен послати чіткий сигнал, що автократичні уряди

не отримують членства в ЄС.

Важливим питанням також є так звана Асоціація Сербських Муніципалітетів (АСМ). Прем'єр-міністр А. Хоті повторив свою позицію про те, що АСМ це закрыта тема, і вона не може бути переглянута. І це ігноруючи попередження сербської сторони про те, що діалог закінчиться, якщо АСМ знову не буде обговорюватися в Брюссельському діалозі [33]. Не варто забувати, що Косово і Сербія підписали Брюссельську Угоду у 2013 році, яка передбачала створення АСМ. У 2020 році, значна опозиція з боку Косова фактично показує, що уряд не зосереджений на урегулюванні цього питання ні у 2020 році, ні в майбутньому. Важливим фактором є також офіційна риторика Белграду, де питання створення АСМ є ключовим аспектом, який необхідний для нормалізації відносин між країнами [10]. Найважливішим моментом, що треба підкреслити є фактична неможливість прискорення цього проблемного питання зі сторони ЄС. ЄС стверджує, що Косово має створити АСМ відповідно до двох угод, підписаних в Брюсселі у 2013 і 2015 роках, а також після розгляду рішення Конституційного Суду Косово. Останній дійшов висновку, що передбачений в угодах АСМ не відповідає Конституції Косова в грудні 2015 року [33].

Також, варто зазначити, що думки експертів щодо угоди підписаної у Вашингтоні та створення АСМ розділилися. Наприклад, як стверджує незалежний політичний експерт Бодо Вебер, ЄС поки зміг залучити обидві сторони в попередні переговори тільки завдяки втручання американського посла щодо діалогу між Косовом та Сербією Р. Гренелла. Політолог стверджує, що майбутнє переговорів під керівництвом ЄС буде залежати від того, чи візьме на себе цей процес наступна адміністрація США або дозволить ЄС займатися ним [89]. Він прогнозує, що це стане ясно приблизно в січні 2021 року, а до тих пір від переговорів не можна очікувати нічого такого, що істотно вплинуло б на розв'язання важливих питань між країнами.

Також варто стверджувати, що ЄС повинен підштовхнути політичні партії у Косові, включаючи опозиційні, до розробки плану подолання

розбіжностей, пов'язаних з переговорами, і забезпечити більшість у дві третини голосів для прийняття можливої остаточної угоди. Оскільки основними проблемами, що заважають розв'язанню Косовського питання є розбалансування сил у регіоні через підписання угоди у Вашингтоні, політична криза у Косові, небажання розв'язати питання створення АСМ, та дещо в'яла позиція ЄС, прогнозування майбутнього у відносинах між країнами у трикутнику ЄС-Косово-Сербія є складним завданням.

Враховуючи залучення Вашингтону до переговорного процесу та підписання відповідного документу у вересні 2020 року, роль ЄС як основної фасилітаторської сторони дещо послаблюється. Варто зазначити, що згідно з прогнозами незалежних аналітиків, таких як The Economist Intelligence Unit, Сербія буде продовжувати стикатися із зовнішнім тиском для досягнення нормалізації відносин з Косовом, але що територіальний обмін Косово-Сербія, окреслений у 2018 році не відбудеться. Крім того, поки перспективи членства Сербії в ЄС залишаються віддаленими, вони не очікують, що Сербія змінить свою офіційну позицію щодо визнання незалежності Косово, проти чого виступає більшість населення країни [40].

Важливим моментом є також схвалення Європейською Комісією так званого Економічного та Інвестиційного плану для Західних Балкан. Цей план був опублікований 6 жовтня 2020 року, маючи націленість на фінансову допомогу країнам західних Балкан. Окрім допомоги у сфері охорони здоров'я та спрямування фінансових ресурсів у COVID-19 фонди відповідних країн, цей план загалом має на меті спрямування близько 9 мільярдів євро на фінансування регіону [15]. Варто зазначити, що це план, прийнятий після угоди у Вашингтоні, загалом більше стосується фінансових та економічних питань. Якщо проаналізувати сам документ, можна зрозуміти, що мало деталей стосується саме нормалізації діалогу між Косовом та Сербією. Одним з пріоритетів цього плану є поліпшення зв'язків між економіками Західних Балкан, як всередині регіону, так і з ЄС.

Згідно з вимогами ЄС, виконання пунктів плану вимагає від західних

Балкан твердої прихильності здійсненню фундаментальних реформ, поглибленню регіональної економічної інтеграції та розвитку загального регіонального ринку на основі законодавства ЄС. Також, згідно з планом, ЄС буде прагнути наблизити регіон до єдиного ринку. Крім того, Західні Балкани отримають величезну користь від активізації зусиль, спрямованих на подолання спадщини минулого, не в останню чергу в тому, що стосується нормалізації відносин між Сербією і Косовом і успішного завершення діалогу за сприяння ЄС. Якщо аналізувати основні пункти цього плану, основні проекти, які стосуються саме нормалізації відносин між Косовом та Сербією стосуються інфраструктурних проєктів, таких як побудови залізничного сполучення між Косовом та Сербією до 2024 року. Іншими прикладами є фокус на розвиток програм відновлювальної енергії та розвитку відносин між Косовом та Північною Македонією в енергетичній сфері [2].

Враховуючи всі вище перераховані фактори, можна заявити про те, що реального прогресу між Косовом та Сербією не передбачається. Попри прийняття Економічного та Інвестиційного плану для Західних Балкан та новим кадровим призначенням як в рамках самого ЄС так і призначення нового спецпредставника щодо відносин Косово та Сербії Мирослава Лайчака, ці рішення не є визначальними в сенсі подальшої нормалізації відносин між Косовом та Сербією. Ключовим питанням є те, що Вашингтон шляхом підписання угоди у вересні 2020 року, фактично перетягує відповідальність за переговорний процес. Очевидним є також те, що більшість пунктів переговорного плану у Вашингтоні не були позитивно сприйняті у парламенті Косова. Навіть зважаючи на те, що парламент Косово є політично фрагментованим, підписання документу у Вашингтоні дещо розхитує роль ЄС як основного миротворця та фасилітатора нормалізації відносин у регіоні.

Одною з проблем є також те, що кадрова політика ЄС щодо Косова є сумнівною через призначення М. Лайчака спецпредставником по Косову та

плановою ротацією верховного представника ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки. Вони ж зазначають, що іспанське громадянство Ж. Барреля може стати ключовим фактором, що частково зупинить нормалізацію відносин між країнами. Якщо брати до уваги те, що попередні аналізи та прогнози щодо відносин Косова та ЄС будувалися на принципах нормалізації відносин між Белградом та Приштиною та можливого вступі обох країн до ЄС в рамках програми розширення ЄС у західних Балканах, події 2019 та 2020 років унеможливають поживалення цих процесів у подальшому майбутньому. Зважаючи на ряд очевидних проблем, таких як фактичне припинення діалогу щодо утворення АСП та спрямованість ЄС в економічних та фінансових питаннях, можливість вступу Косова та Сербії до ЄС є маловірогідним.

Якщо намагатися аналізувати можливі сценарії розв'язання Косовського питання та нормалізації відносин між Белградом та Приштиною ширше, ЄС необхідно визначитися зі своєю роллю та політичною позицією у регіоні. Оскільки Вашингтон взяв більш проактивну роль у нормалізації відносин між Косовом та Сербією у 2020 році, ЄС необхідно перезапустити свою політику щодо Косова в подальшому майбутньому. Щоб прискорити процес нормалізації, необхідно визначитися щодо можливої кооперації з США, а також розв'язати проблему щодо утворення АСМ та політичної кризи в Косово.

Саме тому, зважаючи на всі вищеперераховані питання, подальші сценарії розвитку відносин великою мірою залежать від політики ЄС у регіоні західних Балкан та можливого залучення США у переговорні процеси між країнами. Останнім пунктом, що важливо зазначити є можливість продовження нормалізації відносин та можливого вступу країн до ЄС шляхом роботи в рамках наявної договірно-правової бази, а саме змісту, Брюссельської угоди, програми EULEX та SAA. Також, важливим питанням є можливість територіального обміну між країнами, що фактично дозволить уникнення історичних етнічних конфліктів у регіоні. Оскільки певні діалоги

щодо цього питання велися починаючи з 2018 року, відновлення роботи в цьому напрямку є необхідним для відновлення ключової ролі ЄС у забезпеченні нормалізації, кооперації та регіональної інтеграції.

Підсумовуючи, варто враховувати контекст аналізу відносин Косово-ЄС у 2019-2020 роках. Можливі сценарії розвитку відносин є дещо обмеженими. Основними причинами, що ускладнюють інтеграційні процеси є втручання Вашингтону у переговорні процеси, актуальність питання територіального обміну, суперечлива кадрова політика ЄС, політична криза у Косові та актуальність питання створення АСМ. Всі ці причини фактично показують нездатність ЄС приймати ключові рішення щодо нормалізації відносин між Косовом та Сербією, а також сприяти розширенню інтеграційних процесів ЄС у регіоні західних Балкан [1]. Загалом же, зважаючи на наявні проблеми, ЄС повинна або продовжувати роботу у межах наявної договірно-правової бази та декларованих фінансово-економічних планів та проектах або створювати нові механізми для укріплення своєї ролі як основного фасилітатора інтеграційних процесів у регіоні.

Висновки до 3 розділу

В першу чергу, процес імплементації SAA в Косові є проблематичним питанням, що вимагає поступової, але постійної реформації багатьох внутрішньополітичних аспектів. Враховуючи пресрелізи та офіційну документацію ЄС, Косово досягло певного успіху в рамках SAA. Однак, подальший прогрес у сферах судочинства, економіки та гуманітарних моментах необхідний для реалізації SAA повною мірою. В такому ж ракурсі, Косову необхідно надалі дотримуватися до вимог ЄПР та ЄПР 2.0, який вірогідно створять в найближчі роки. Саме в рамках SAA та ЄПР, Косово може реформувати аспекти окреслені в цих програмах, водночас наближаючись до підписання нової всеосяжної угоди з ЄС та Сербією.

Якщо ж намагатися аналізувати інтеграційні процеси на західних Балканах, роль ЄС істотно похитнулася у 2020 році. В цьому контексті, угода між Приштиною та Белградом, що була підписана у Вашингтоні за посередництва Д. Трампа та США загалом показує готовність Вашингтону брати проактивну роль в нормалізації відносин між країнами. Оскільки ця угода була дещо неоднозначно зустрита в Косівському парламенті, а її основні пункти стосувалися економічних питань, цей момент є радше концептуально важливим. А саме, прогноз нормалізації відносин між Косовом та Сербією та можливості щодо поглиблення інтеграційних процесів залежить від політики та ролі ЄС в подальшому майбутньому. А саме, аналіз щодо ролі ЄС як посередника та медіатора відносин між Приштиною та Белградом великою мірою залежить від подальшої політики ЄС у регіоні. Великою мірою, можливості подальшої інтеграції залежать від політики ЄС в рамках SAA та теоретичного підписання нової всеосяжної угоди між ЄС, Косовом та Сербією.

ВИСНОВКИ

Роль ЄС у посередництві конфлікту між Косовом та Сербією виявилася складною для аналізу з єдиної точки зору. Переглянувши різні перспективи та сценарії, варто зазначити, що ЄС взяв курс на те, щоб стати головним фасилітатором та посередником у вирішенні міжнародних конфліктів. Брюссель наполегливо закликає намагатися вирішити конфлікт у правовому полі, поряд із забезпеченням правових рамок для мирного вирішення конфлікту між Косовом та Сербією.

Питання визнання Косова досі залишається актуальним через різні перспективи визнання цієї держави серед країн-членів ЄС. Попри те, що питання про визнання Косова ще не вирішено, трансформація ЄС як основної сили для стабілізації регіональних нестабільностей може бути окреслена. Просуваючи правові рамки деескалації відносин між Косовом та Сербією, ЄС також працює в напрямках свого розширення на Балканах. Послідовна співпраця з ЄС спостерігається у справах Косова, що є показником незамінної ролі ЄС як сприяння та посередницької сили на Балканах.

Оскільки відносини між Косовом та Європейським Союзом базуються на наявній договірно-правовій базі, можна прогнозувати, що подальші сценарії відносин між сторонами будуть базуватися із залученням інших країн Західних Балкан. Варто зазначити, що в контексті дослідження відносин Косова та Європейського Союзу, роль Сербії, як претендента на розширення Європейського Союзу повинна враховуватися.

Саме тому, роль Європейського Союзу як фасилітатора та медіатора ситуації в регіоні Західних Балкан також є зрозумілою, особливо враховуючи активну фасилітацію в регулюванні відносин між Косовом та Сербією. Щодо відносин між Косовом та Європейським Союзом в цілому, важливим фактором є нормалізація відносин із Сербією, що є одним з найважливіших питань для подальшої інтеграції обох країн до Європейського Союзу.

Аналіз наявної договірно-правової бази дозволив зрозуміти, що наявні

договори базуються на пришвидшенні інтеграції соціального, економічного та правового поля у Косові до норм та стандартів Європейського Союзу. Беручи до уваги потенціал відносин між Косовом та Європейським Союзом, варто зазначити перспективні сценарії розширення ЄС у регіоні Західних Балкан.

Можливим сценарієм є прийняття Косова та Сербії, на ряду з іншими країнами регіону до Європейського Союзу після 2025 року, при умові мирного вирішення конфлікту між Косовом та Сербією. Отже, підсумовуючи все вищезазначене, необхідно додати, що в умовах, коли відносин між Косовом та Європейським Союзом є характерними через свою прецедентність та відмінність у позиціях країн-членів ЄС, подальша доля інтеграції Косова потребує розробки комплексної та послідовної фасилітаторської політики з боку Європейського Союзу. Шляхом налагодження відносин між Косовом та Сербією, подальша інтеграція країн Західних Балкан до Європейського Союзу є вірогідним сценарієм розширення ЄС.

Великою мірою, відносини між Косовом та ЄС будуть розвиватися в рамках реалізації SAA та прийняття ЄПР 2.0. Зважаючи на те, що США активізувалися в процесі фасилітації відносин між Косовом та Сербією у 2020 році, подальший прогрес залежатиме від політики ЄС у регіоні Західних Балкан. Підсумовуючи, ЄС фактично став медіатором між Косовом та Сербією шляхом провдення політики фасилітаторства у відносинах з цими країнами. Шляхом підписання SAA, що фактично є інтеграційним інструментом ЄС, Косово є своєрідним прецедентом в сенсі проведення інтеграційної політики без повного визнання всіма країнами членами ЄС. Саме тому, варто підсумувати те, що відносини між Косовом та ЄС були і мають тенденцію до продуктивності через новий підхід ЄС у медіаторстві між Косовом та Сербією та проведенням інтеграційної політики у регіоні Західних Балкан. А отже, подальше майбутнє інтеграційних процесів залежить як від Косова так і від підтримання наявної політики зі сторони ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. An Economic and Investment Plan for the Western Balkans, 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1811
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2019. URL: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-kosovo-report.pdf>
3. Council conclusions on enlargement and stabilisation and association process. 2019. – URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process/>
4. EULEX Kosovo: new role for the EU rule of law mission. 2008. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/06/08/eulex-kosovo-new-role-for-the-eu-rule-of-law-mission/>
5. European Commission proposes visa-free travel for the people of Kosovo. 2016. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_1626
6. European Reform Agenda (ERA). URL: [http://www.eramonitoring.org/en/#:~:text=The%20European%20Reform%20Agenda%20\(ARE,by%20the%20end%20of%202017](http://www.eramonitoring.org/en/#:~:text=The%20European%20Reform%20Agenda%20(ARE,by%20the%20end%20of%202017)
7. First Agreement of Principles Governing the Normalization of Principles. URL: <https://www.rts.rs/upload/storyBoxFileData/2013/04/20/3224318/Originalni%20tekst%20Predloga%20sporazuma.pdf>
8. Kosovo – EU High Level Dialogue on Key Priorities – European Reform Agenda (ERA). 2016. URL: <https://qaint.org/en/kosovo-eu-high-level-dialogue-on-key-priorities-european-reform-agenda-era/>
9. Kosovo on its European path. EU Data. URL: <https://ec.europa.eu/neighbourhood->

[enlargement/sites/near/files/near_factograph_kosovo.pdf](#)

10. Kosovo* and the EU. 2016. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/kosovo/1387/kosovo-and-eu_en
11. Military Technical Agreement. 1999. URL: <https://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm>
12. OSCE "Kosovo/Kosova: As Seen, As Told" Part III, Chapter 14. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/17772.pdf>
13. Serbia-Kosovo relations Confrontation or normalisation?. European Parliament Briefing. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635512/EPRS_BRI\(2019\)635512_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635512/EPRS_BRI(2019)635512_EN.pdf)
14. Stabilisation and Association agreement between the European Communities and their Member States of the one part, and the Republic of Serbia, of the other part. 2007. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/serbia/key_document/saa_en.pdf
15. Stabilisation and Association agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and Kosovo*, of the other part. 2015. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10728-2015-REV-1/en/pdf>
16. Western Balkans: An Economic and Investment Plan to support the economic recovery and convergence. 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1811

Література:

17. Косик В. И. Балканы: «Порвалась цепь великая...» (середина XIX – начало XXI вв.). М.: Институт славяноведения РАН, 2014. 143 с.
18. Недељковић, Славиша; Јовић, Горан С. Историјско-географски поглед на демографске карактеристике Косова и Метохије крајем XIX и почетком XX века // Баштина. Институт за српску културу. Приштина – Лепосавић. 1998–1999. С. 241–251.

19. Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo: Summary of the Advisory Opinion. International Court of Justice. 2010. URL: <https://www.webcitation.org/5rRBA3MtY?url=http://www.icj-cij.org/docket/files/141/16010.pdf>
20. Alexandru M., Martin G. The Wars of the Balkan Peninsula: Their Medieval Origins, 2008. 233 с.
21. Antonopoulos P. Washington could force Kosovo recognition onto Greece and other EU. 2020. URL: <https://greekcitytimes.com/2020/10/30/us-eu-kosovo-greece/> (дата звернення: 15.11.2020).
22. Armakolas I., Ker-Lindsay J. Lack of Engagement? Surveying the Spectrum of EU Member State Policies towards Kosovo. 2017.
23. Armakolas I., Ker-Lindsay J. The Politics of Recognition and Engagement EU Member State Relations with Kosovo. 2020. 245 с.
24. Association of Serb Municipalities Hinders Kosovo-Serbia Dialogue. 2020. URL: <https://exit.al/en/2020/10/01/association-of-serb-municipalities-hinders-kosovo-serbia-dialogue/>
25. Bokovoy M. K., Irvine J. A., Lilly C. State-society relations in Yugoslavia, 1945–1992. Scranton, Pennsylvania, USA: Palgrave Macmillan, 1997. 296 с.
26. Borrell: EU-facilitated Belgrade-Pristina dialogue is a key element of their European paths. 2020. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2020/10/29/borrell-eu-facilitated-belgrade-pristina-dialogue-is-a-key-element-of-their-european-paths/> (дата звернення: 15.11.2020).
27. Chiriac M. Romania Sticks to its Tough Line on Kosovo. 2015. URL: <https://balkaninsight.com/2015/10/28/romania-continues-not-to-recognize-kosovo-10-28-2015/> (дата звернення: 15.11.2020).
28. Cox P. Kosovo Is No Precedent for Slovakia. 2007. URL:

- <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/kosovo-no-precedent-slovakia>
29. Damian A. The Kosovo Question in Romanian Politics. 2019. URL: <https://blog.politics.ox.ac.uk/the-kosovo-question-in-romanian-politics/>
  30. Delauney G. Kosovo-Serbia talks: Why land swap could bridge divide. 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-45423835>
  31. Djuric V. Serbian Officials Accused of Kosovo Massacre Cover-Up. 2017. URL: <https://balkaninsight.com/2017/01/31/serbian-officials-accused-of-kosovo-massacre-cover-up-01-31-2017/>
  32. Doli D. The International Element, Statehood and Democratic Nation-building: Exploring the Role of the EU and International Community in Kosovo's State-formation and State-building. Springer International Publishing. 2019. 232 c.
  33. Doyle N., Martinez F. Political Impacts of the Stabilisation and Association Agreements: A comparative study. 2017.
  34. Dragojlo S., Xhorxhina B. Land Swap Idea Resurfaces to Haunt Serbia-Kosovo Talks. 2020. URL: <https://balkaninsight.com/2020/06/16/land-swap-idea-resurfaces-to-haunt-serbia-kosovo-talks/>
  35. Džankić J., Keil S., Kmezić M. The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?. Palgrave Macmillan. 2019. 251 c.
  36. Elsuwege P. Legal Creativity in EU External Relations: The Stabilization and Association Agreement Between the EU and Kosovo. *European Affairs Foreign Review*. 2017. Vol. 22, No. 3. P. 393-409.
  37. Emmott R. EU to overhaul process for admitting new members in bid to lift French veto. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/us-eu-balkans-idUSKBN1ZY198>
  38. Engjellushe M. Twin crises: Political dysfunction in the Kosovo-Serbia dialogue. 2020. URL: <https://ecfr.eu/article/twin-crises-political-dysfunction-in-the-kosovo-serbia-dialogue/>

39. Engjellushe M. Why the EU should lead talks between Kosovo and Serbia. 2020. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_why_the_eu_should_lead_talks_between_kosovo_and_serbia/
40. EU calls on Serbia and Kosovo to resume talks. 2020. URL: <https://country.eiu.com/article.aspx?articleid=1249006908&Country=Serbia&topic=Politics&subtopic=Forecast&subsubtopic=International+relations>
41. Fazliu E. Recognition Denied: Greece. 2016. URL: <https://kosovotwopointzero.com/en/recognition-denied-greece/>
42. Fazliu E. Recognition Denied: Romania. 2016. URL: <https://kosovotwopointzero.com/en/recognition-denied-romania/>
43. Fazliu E. Recognition Denied: Slovakia. 2016. URL: <https://kosovotwopointzero.com/en/recognition-denied-slovakia/>
44. Fazliu E. Recognition Denied: Spain. 2016. URL: <https://kosovotwopointzero.com/en/recognition-denied-spain/>
45. Ferrero-Turrión R. The consequences of state non-recognition: the cases of Spain and Kosovo. *European Politics and Society*. 2020. P. 1-12.
46. Goxha J. Kosovo's European Road and the EU Role in Improving Relations with Serbia. *Urban Studies and Public Administration*. 2018. Vol. 1, No. 2. P. 252-262.
47. Hilton Saggau E. Kosovo Crucified - Narratives in the Contemporary Serbian Orthodox Perception of Kosovo. 2019. Vol. 10, No. 10. P. 1-18.
48. Humphrey P. Kosovo Province Revives Yugoslavia's Ethnic Nightmare. URL: <http://www.kosovo.net/press1980.html>.
49. Independent International Commission on Kosovo: The Kosovo Report. 2015. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/The%20Kosovo%20Report.pdf>
50. Ioannides I. Cyprus: Firmly Committed to the Non-recognition of Kosovo. *The Politics of Recognition and Engagement*. 2019. P. 193-214.

51. Jonuzaj K. Lufthansa intends to launch Pristina-Belgrade flights – Kosovo president. 2020. URL: <https://seenews.com/news/lufthansa-intends-to-launch-pristina-belgrade-flights-kosovo-president-684168>
52. Koseva D. Bosnia, Serbia warn of countermeasures against Kosovo if tariffs not removed by July 1. 2019. URL: <https://www.intellinews.com/bosnia-serbia-warn-of-countermeasures-against-kosovo-if-tariffs-not-removed-by-july-1-161897/?source=serbia>
53. Kosovo (Jugoslawien), 30. September 1991 : Unabhängigkeit. URL: <https://www.sudd.ch/event.php?lang=en&id=ks011991>
54. Kosovo Calling: International Conference to Launch Position Papers on Kosovo's Relation with EU and Regional Non-recognising Countries.
55. Kosovo Factbook. URL: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/print_kv.html
56. Kosovo Force (KFOR). 2008. URL: <https://web.archive.org/web/20110605181328/http://www.nato.int/issues/kfor/evolution.html>
57. Kosovo: International Law and Recognition. 2008. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/International%20Law/il220408.pdf>
58. Kosovo: No Good Alternatives to the Ahtisaari Plan. 2007. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/kosovo-no-good-alternatives-ahtisaari-plan>
59. Kosovo/Serbia: Protect Minorities from Ethnic Violence. 2004. URL: <https://www.hrw.org/news/2004/03/18/kosovo/serbia-protect-minorities-ethnic-violence>
60. Krieger, H. The Kosovo Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974–1999. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 601 c.
61. Kryeziu A. Human rights in Kosovo and EU Accession conditionality. 2012.

62. La posición española sobre Kosovo. 2008. URL: https://cincodias.elpais.com/cincodias/2008/02/20/economia/1203623744_850215.html
63. MacDowall A. Kosovo Detains Serbian Politician After 'Illegal Entry' Into Region. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/26/kosovo-serbia-politician-marko-djuric>
64. Maksimović S. What did Serbia and Kosovo sign in Washington? 2020. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2020/09/17/what-did-serbia-and-kosovo-sign-in-washington/>
65. Montenegro's Independence Drive. 2005. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/montenegro/montenegros-independence-drive>
66. Murati A. Putting Kosovo on EU's map: A short (and easy) guide for the new government. 2019. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2019/10/28/putting-kosovo-on-eus-map-a-short-and-easy-guide-for-the-new-government/>
67. Mutluer D., Tsarouhas D. EU foreign policy and 'perceived coherence': the case of Kosovo. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2018. Vol. 18, No. 3. P. 419-438.
68. Nezaj, N. The development of Kosovo and its relationship with the EU. Europa-Kolleg Hamburg, Institute for European Integration, Hamburg. 2015. No. 4/15.
69. Pavlowitch, S. K., Serbia: The History Behind the Name. London: Hurst & Company, 2002. 252 c.
70. Perez A. Renewing hope? An analysis of the new EU enlargement methodology and its implications for Kosovo. 2020.
71. Policy Spotlight: SAA. URL: <https://www.amchamksv.org/wp-content/uploads/2020/05/Policy-Spotlight-Stabilization-and-Association-Agreement.pdf>

72. Pristina, Kosovo, 24 January 2008 - Constitution Working Group Announces Launch of Public Information Process. 2008. URL: <http://www.kushtetutakosoves.info/?cid=2,203,40&tpl=news.php>
73. Qeveria e Kosovës ndanë 500 mijë euro për Preshevën, Medvegjën dhe Bujanocin. 2020. URL: <https://rtv21.tv/qeveria-e-kosoves-ndane-500-mije-euro-per-presheven-medvegjen-dhe-bujanocin/>
74. Regaining Agency: How to Help Serbia and Kosovo Move Towards the EU? A Strategic Review of Non-Recognition of Kosovo. 2012.
75. Rharmani B. Kosovo request for recognition and Slovakia. *Academic Journal of Justice and Law*. 2015. P. 1-14.
76. Roper S. A Comparative Perspective: The Impact of Cypriot Membership on Kosovo's Journey to the EU. URL: <http://eucenter.scrippscollege.edu/wp-content/uploads/files/2018/03/Roper.pdf>
77. Serbia and Kosovo in 2035: Scenarios.
78. Serbien (Jugoslawien), 23. April 1998 : Internationale Beobachter für Kosovo. URL: <https://www.sudd.ch/event.php?lang=en&id=rs011998>
79. Serwer D. Biden on Kosovo/Serbia. 2020. URL: <https://www.peacefare.net/2020/07/10/biden-on-kosovo-serbia/>
80. Shpetim G., Novakovic I. From Technical Negotiations To Comprehensive Normalization: Relations Between Belgrade And Pristina. Friedrich Ebert Stiftung, 2017. P. 1-11.
81. Singh J., Problem of Ethnicity: Role of United Nations in Kosovo Crisis, 2009. 250 c.
82. Stojanovic M. Kosovo and Serbia Sign 'Historic' Deal Under Trump's Auspices. 2020. URL: <https://balkaninsight.com/2020/09/04/kosovo-and-serbia-sign-historic-deal-under-trumps-auspices/>
83. Szunyog: Kosovo has a clear European perspective. 2020. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2020/09/21/szunyog-kosovo-has-a->

- [clear-european-perspective/](#)
84. Tensions among ethnic groups in Yugoslavia begin to boil over. URL: <http://www.kosovo.net/press1980.html>
  85. Teslik L. H., Montenegro's Referendum on Independence. 2006. URL: <https://www.cfr.org/backgroundunder/montenegros-referendum-independence>
  86. The Kosovo Crisis. URL: <https://web.archive.org/web/20030301100434/http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/cm199900/cmselect/cmfaff/28/28ap42.htm>
  87. Todoric V., Malazogu L. Belgrade- Prishtine Dialogue: Transformation Of Self-Interest Required. 2011. P. 1-39.
  88. Turp-Balazs C. Serbia's campaign to reduce the number of countries which recognise Kosovo is working. 2020. URL: <https://emerging-europe.com/news/serbias-campaign-to-reduce-the-number-of-countries-which-recognise-kosovo-is-working/>
  89. U.S. Undermined Kosovo-Serbia Brussels Dialogue, Says German Expert. 2020. URL: <https://exit.al/en/2020/10/04/u-s-undermined-kosovo-serbia-brussels-dialogue-says-german-expert/>
  90. Vedran O. A War of Myths: Creation of the Founding Myth of Kosovo Albanians. *Contemporary Issues*. 2011. Vol. 4, No 1. P. 30-44.
  91. Voger T. Why Miroslav Lajčák is the wrong choice for EU envoy. 2020. URL: <https://euobserver.com/opinion/147510>
  92. Xhorxhina B. Kosovo Opposition and EU Undermine Serbia-Kosovo Washington Deal. 2020. URL: <https://balkaninsight.com/2020/09/23/kosovo-opposition-and-eu-undermine-serbia-kosovo-washington-deal/>
  93. Zeqiri A., Troch P., Kabashi T. The Association / Community of Serb-majority Municipalities: Breaking the impasse. European Centre for Minority Issues Kosovo. 2016.
  94. Zupančič R., Pejič N. The EU's Affair with Kosovo. 2018.